

9(44)

4-83

1934

2011-07

Հ. Խ. Ս. Հ. ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

№ 26 Հ Ե Ռ Ա Կ Ա Ո Ւ Ս Ո Ւ Ց Մ Ա Ն Գ Ր Ա Դ Ա Ր Ա Ն № 26

112 24 JAN 2008

9(44)դ. Պ. Պ. ԿՈՒՆՏԵ

4-83

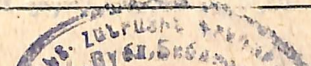
կպ

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐԸ
ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ 11-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

ՅԵՎ ԱՌԱՋԻՆ ԽԱՉԱԿՐԱՑ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ

1010
42650

(Ոժանդակ նյութեր հեռակայողներին)

Պատ. խմբագրի՝ Հ. ԽՈՒՇՈՅԱՆ

Թարգմ. Մ. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Սրբագրիչ՝ Գ. ՎՈՍԿԱՆՅԱՆ

1

Առաջին խաչակրաց արշավանքը՝ արևմտա-յեվրոպական, գերազանցապես ֆրանսիական ասպետները ու գյուղացիները նշանակելի մասսայի արշավանքը դեպի Արևելք, վոր սովորաբար մեկնաբանվում է իբրև Արևմուտքի ու Արևելքի դարավոր պայքարի մի փուլ՝ քրիստոնեական աշխարհի սահմանների վրա խզամների հետ առաջացած վորևե առանձին լարման արդյունք է։ Փոքր Ասիայի սելջուկյան պետութայուններն արդեն վաղուց դադարել էին Բյուզանդական կայսրութայան համար սպառնալիք լինելուց։ Ալեքս Կոմնենիոսը նույնիսկ կարողացավ դաշինք կընքել Նիկիայի սուլթանի հետ Զմյուռնիայի ռազմատեսչ էմիր Զախի դեմ։ 1087 թ. ճենովացիք ու պիզացիք գրավեցին Մաքդոնիան, վորը մուսուլմանների կարևորագույն նավահանգիստներից մեկն էր Աֆրիկայում։ Միցիլիայի նվաճումը նորմանների կողմից տեղի յեր ունենում լրիվ ընթացքով, և 1091 թ. ընկավ Բուսերը՝ արաբների վերջին ամրոցը Միցիլիայում։ 1085 թ. կաստիլիք Իսպանիայում գրավեցին Տոլեդոն։ Ի վիճակի չլինելով դիմանալու քրիստոնյաների հարձակմանը, իսպանական արաբներն ոգնուցյան կանչեցին աֆրիկյան ռազմիկ մուսաբետներին։ Նրանք Յուսուֆ-իբն Տաշֆիի ղեկավարութայամբ հանդես յեկան Իսպանիայում և Չալալի մոտ՝ Բաղախող քաղաքից վոչ հեռու հաղթեցին քրիստոնեական զորքերին։ Բայց Աֆրիկայի ներքին խառնակութայուններն ստիպեցին Յուսուֆին իր զորքով հանդերձ հետ դառնալու, և յերբ 1090 թ. նա նորից յերևաց Իսպանիայում, այլևս վոչ մի նոր հարձակում քրիստոնյաների վրա տեղի չունեցավ։

Իննսնական թվականները՝ իսպանական եպոսի հայտնի հե-

Գլավիտ 4—8236

հրատ. № 13

պատվ. № 32

տիւրաժ 2000

Հանձնված է արտադրութայան 5 մայիսի 1937 թ.

Ստորագրված է տպելու 11 մայիսի 1937 թ.

Ուսուցիչների վարակավորման ինտալաուակի պպարան,
Յերևան, Մարքսի վոդոց 17

րոս Սիդի գործունեությունն արարիները, համենայն դեպս արարներին կողմից սպառնացող առանձին վտանգի տարիները չէին: Այս պատճառով անհասկանալի չէ, թե ինչու Շալանդոնը գլխաւորում է, վոր «մուսուլմանական վտանգն Իսպանիայի կողմից, անտարակույս, այն վճռական փաստն էր, վոր վորոշեց Ուրբանոս 2-րդի վճիռը»¹⁾: Հնարավոր է, վոր Շալանդոնն այսպիսի յեղրահացութեան հանգել է Հիբերա Ուրանացու հետեւյալ հատվածի հիման վրա. «Վորովհետեւ հույների թագավոր Ալեքսը մշտապես աղաչում էր նրան, բայց առանձնապէս այն պատճառով, վոր ամբողջ քրիստոնեությունն համար ընդհանուր վտանգ էր սպառնում հեթանոսների ամենորոյս հարձակումներից, վորովհետեւ նա լսել էր, վոր սարացիները շատ հաճախ արտելքներ են կատարում դեպի Իսպանիա, Ուրբանոսը վորոշեց գնալ Փրանսիա»: Բայց այս հատվածն իր անորոշութեամբ ապացուցում է, վոր ուղղակի սա հեղինակին անհիմն յենթադրութեանն է: «Զրույցներ Անտիոքի մասին»-ի մեջ «արմորավիգների» մասին հիշատակվում է միայն այնպէս, վորտեղ սխեմատիկ կերպով թվարկվում են զանազան մուսուլմանական ժողովուրդներ: Վոչ Փոքր Ասիայում, վոչ Աֆրիկայում, վոչ էլ Իսպանիայում 90-ական թվականներին պաշտպանութեան արտակարգ միջոցների կարիք չկար»²⁾:

XI դարում Արեւմուտքը խաղաղ առևտրական և կուլտուրական զարգացած կապեր ուներ մուսուլմանական աշխարհի հետ: Իտալիայում և Հունգարիայում ստրոււմ էյին շատ մուսուլման վաճառականներ: Ամալթացիք առևտուր էյին անում Սիրիայի հետ և իրենց հյուրանոցներն ունեյին ինչպէս Անտիոքում, այնպէս էլ Յերուսաղեմում: Նորմանների կողմից Ամալթան նվաճվելուց հետո նրանց առևտուրը Բյուզանդական կայսրութեան հետ մեծ գծավարութեաններին յեր հանգիւղում և չէր կարող մրցել Վենետիկի առևտրի հետ: Յերը 1087 թ. Բարի քաղաքի առև-

¹⁾ Chalandon, Histoire de la première croisade, Paris, 1925, էջ 229.

²⁾ Altamira, Spain 1034—1848. The Cambridge Med. History, 6 հ., 1929, էջ 396; Guibertus Novig abb., Hist. Hierosol., R, 4-րդ հ., էջ 135; La chanson d'Antioche, Paris, RC, 1848, 2-րդ հ., էջ 139, 148, 162, 163.

տրականները փոքրասիական Մյուրրա քաղաքում գողացան Նիկիոյի մասունքները, ապա Անտիոքում նրանք ընդհարվեցին վենետիկցիների հետ: Անհետաքրքրական չէ այն հանգամանքը, վոր Սիրիայի հետ առևտրական աշխուժ կապեր ունեցող ամալթացիք նմանապէս աշխուժ կապեր ունեյին հարավային Փրանսիայի հետ: 80-ական թվականներին նրանք արդեն իրենց հյուրանոցն ունեյին Ալբայում: Ճենովացիք նույնպէս առևտուր էյին անում Արևելքի հետ. որինակ Մայնցի յեպիսկոպոս Զիգֆրիդը 1065 թ. ճենովական նավով գնաց Սիրիա: Հայտնի յեն Սիցիլիայի մուսուլմանների ու քրիստոնյաների լավ փոխհարաբերութեանները:

Այսպիսով 11-րդ դարը ընավ մուսուլմանների հետ առանձնապէս լարված փոխհարաբերութեանների շրջան չէր¹⁾: Ու թեև առևտուրն Արևելքի հետ հասավ զարգացման վորոշակի մակարդակի, այնուամենայնիւ, նա չհասավ մինչև այնպէս, վոր նրա հետագա բարգաւաճման համար հարկ լիներ ինչ վոր զինված միջամտութեան: Միանգամայն ճիշտ է նկատում Շաուբեն. «Առևտրական նկատառումները զեր չէյին խաղում խաչակրաց մեծ արշավանքն առաջացնող զրգապատճառների մեջ»²⁾:

11-րդ դ. 90-ական թվականներին քրիստոնյաների դրութեանն Արևելքում չէր կարող առանձին յերկյուղ հարուցել: 1010 թ. Հաբիմ խալիֆի ժամանակ Սիրիայի քրիստոնյաները լուրջ հետապնդվում էյին, և արեւմտայեւրոպական աղբյուրները բավականաչափ կոնկրետ պատմում են այն ճնշումների ու քամահրանքների մասին, վորոնց յենթակվում էյին քրիստոնյաները: Փրանսիայում հենց այդ ժամանակ հրշաներին մեղադրում էյին այն բանում, վոր նրանք իբրև թե խալիֆին գրգուռում էյին քրիստոնյաների դեմ և նրան անգիկացնում Փրանսիայում արարների դեմ պատրաստվող արշավանքի մասին: Այս մեղադրանքների մեջ նույնիսկ ուղում էյին լուրեր տեսնել առաջիկա խաչակրաց արշավանքի վերաբերյալ: Իսկ իրականում սա հերթա-

¹⁾ Heyd, Gesch. des Levantehandels im Mittelalter, Stuttgart, 1879, 1 հ., էջ 49, 93, 112—138. Gesta cons. Andegavensium, R, 12-րդ հ., էջ 256. Schaube, Handelsgeschichte der romanischen Völker, München, 1906, էջ 122.

²⁾ Schaube, հիշ. աշխ., էջ 122:

կան մի փորձ եր միայն մասսաների զժգոհությունը հրյաների վրա բարդելու համար: Միրիայի քրիստոնյաների բուն հալածանքների պատճառը լրիվ պարզված չէ, բայց հավանաբար, այդ պատճառը Միրիայի ներքին պայմանների և յեզիպտական խալիֆի ու Բյուզանդիայի փոխհարաբերությունների մեջ է: Համենայն դեպս, բնորոշ է այն, վոր յերբ 1012 թ. ապստամբած բեգուհները ժամանակավորապես տիրացան Միրիային, նրանք իսկույն վերացրին քրիստոնյաների ամեն մի ճնշում: Հալածանքների շրջանն արագ անցավ: Քրիստոնյաների տանելի դրությունը չփոխվեց նաև այն ժամանակ, յերբ թուրքերը նվաճեցին Միրիան ու Պաղեստինը: Միայն այն աղբյուրները, վորոնք արդեն կապված են խաչակրաց արշավանքի հետ, խոսում են ուխտավորներից թյուրքերի վերցրած ծանր հարկերի մասին, Գիլյոմ Տիրացին գրում է. «Յերբ ուխտավորները հազարավոր վտանգներ հաղթահարելով թշնամական յերկրի վրայով հասան Յերուսաղեմ քաղաքին, ապա նրանց արգելվում եր քաղաք մտնել, յեթև նրանք դոնապաններին չվճարելին սահմանված հարկը՝ մի վոսկեդրամի չափով»: Ահա ամբողջը: Այդ նույն Գիլյոմ Տիրացին գրում է, վոր թյուրքերը «ծանր հարկեր էյին վերցնում ինչպես արաբներից, այնպես էլ ուխտավորներից ու տեղական քրիստոնյաներից»: Հարկերի վերաբերյալ նույնպիսի գանգատներ են լսվում բյուզանդական իշխանությունների վերաբերմամբ: Վիկտոր 3-րդ պապը 1086 թ. գրում է Բյուզանդիոն. «Չխոսելով արդեն քո պետության ուրիշ վայրերի մասին, յերկու վայրում ուխտավորներն այնքան են ճնշվում, վոր նրանցից յերեք վոսկեդրամ է վերցվում ձիու համար և նույնքան՝ յերկու հետևակի համար: Բացի սրանից, նրանցից խլում են ձիերը և ամեն կերպ նրանց տանջում ու քամահրանքի յենթարկում»¹:

Արևելքի մուսուլմանական պետությունները Մելիք-շահի և նրա մինիստր Նիզամ ալ Մուլքի մահվանից հետո գտնվում էյին կատարյալ քայքայման վիճակում, վորը հետագայում խաչակիրների համար խիստ հեշտացրեց Միրիայի նվաճումը: Արա-

¹ Radulfus Glaber, Francorum historia, R, 10 հ, էջ 152. Quilelmus Pyrius, Belli sacri historia, RC, 1 հ., էջ 484: Epist. Victoris 3, Migne, P. L., 149 հ., էջ 961:

բական պատմաբան Կամալեդզինի տեղեկություններով Անտիոքը քրիստոնյաներին հանձնեց վոմն զինագործ Չարադը, վորովհետև Անտիոքի եմիր Յագի-սիանը նրա վրա անիրավացի հարկ եր դրե: Հայ պատմաբան Մատթեոս Ուռհայեցին հաղորդում է, վոր խաչակրաց արշավանքի ժամանակ մասսայորեն դավաճանում էյին թյուրքերը: Այս բոլորը ցույց է տալիս դասակարգային հակասությունների ու քայքայման խորությունը սիրիական պետություններում¹:

60-ական, 70-ական և 80-ական թվականներին արաբների զեմ մղված պատերազմին մասնակցում էյին վոչ միայն այն պետությունները, վոր անմիջականորեն գտնվում էյին արաբական հարձակման սպառնալիքի տակ, այլ նմանապես և քրիստոնեյական ուրիշ պետությունների զինված ջոկատներ: Առանձնապես նշանակելի յե Փրանսիական առպետների մասնակցությունն Իսպանիայի պատերազմներին (1063 թ., 1073 թ., 1075 թ., 1087 թ.): Կլյունիի վանքը, Լիմոֆի սուրբ Մարցիայի վանքը և ուրիշներն իրենց բաժինն էյին ստանում Փրանսիական ապետների պատերազմական ավարից: Բնորոշ է, վոր Հյուզո Փլյորիացու տեղեկություններով այս առպետները շատ էյին վրդովվում, յերբ 1087 թ. նրանք ուշացան, այսինքն Իսպանիա ժամանեցին արդեն արաբների պարտությունից հետո: «Նրանք մտան Իսպանիա, շատ ավերածություններ ու կոտորուածներ արին և վերադարձան տուն», կնշանակի, փոխանակ արաբների կոտորածում էյին իսպանացի քրիստոնյաներին: Ճենովացիք ու պիզացիք մասնակցում էյին Իսպանիայի Տորտոզա քաղաքի նվաճմանը (1092 թ.): Բայց այս բոլոր պատերազմների մեջ չկա այն, ինչ բնորոշ է առաջին խաչակրաց արշավանքի համար՝ մասսայական ժողովրդական շարժումը²:

¹ Stevenson, The First Crusade, cambr. Med. History, 5 հ., 1926, էջ 264; Chalandon, նշ. աշխ. էջ 223; Kemaleddin, Crème de l'hist. d'Alep, RC, orient., 3-րդ հ., էջ 378; Mathaeus Edessenus, RC, I հ. հայերեն, էջ 42; Luchaire, Les premiers Capetiens, էջ 85.

² Radulfus Glaber, հիշ. աշխ., էջ 52; De Vic et Vaissette, Hist. generale de Languedoc, Toulouse, 1872—1905, II հ., էջ 144; Hugo Floriacensis, Reg. Franc. actus, R, XII հ., էջ 797; Schaubе հիշ. աշխ., էջ 64. Kemaleddin, հիշ. աշխ., էջ 581; Epistola Gerberti, R. X հ., էջ 42:

Մինչև 11-րդ դարի 90-ական թվականների կեսը խաչակրաց արշավանքի վոչ մի լուրջ պլան չկար: Հերբերտի՝ պիզանցիներին ուղղված խոսքերում (999 թ.) — «Յեկ, Գրիստոսի զինվոր, յիզիր զրոշակիր ու մարտիկ» — յերբեք չի կարելի ժխտել վորպես խաչակրաց արշավանքի կոչ: 1074 թ. Գրիգոր 7-րդը գրում էր բուրգունդական կոմս Գրիյոմին. «Խնդրում ենք ձեզ և ստիպում պատրաստել ձեր զորքը հոռնեյական յեկեղեցուն ոգնելու համար, վորպեսզի հարկ յեղած զեպքում նրա հետ միասին գաք այստեղ սուրբ Պետրոսին ծառայելու և խնդրում ենք ձեզ նույն բանը հիշեցնել Տուլուզի կոմսին և ուրիշներին, վորոնց դուք գիտեք, իբրև սուրբ Պետրոսի հովատարիմների... զորքերի այս բազմությունը մենք հոգ կռանենք հավաքելու վոչ թե նրա համար, վորպեսզի թափենք քրիստոնյաների արյունը, այլ նրա համար, վորպեսզի նրանք, տեսնելով բանակը, վախենան կովելուց և հեշտություն յենթարկվեն արգարությունը: Մենք հուսով ենք, վոր սրանից ուրիշ ոգուտ կարող ե լինել, այն է՝ խաղաղեցնելով նորմաններին, մենք կկարողանանք զնալ կոստանդնուպոլիս քրիստոնյաներին ոգնելու, վորոնք շատ հաճախ տառապում են արաբների հարձակումներից և աղբսում են մեզ ոգնել իրենց»: Պարզ է, վոր այստեղ Արևելք արշավելու միտքը ծագում է միայն հարևանցիորեն և վոր այս նամակի իսկական նպատակն է ոգնություն ստանալ նորմանների զեմ կովելիս: Յերբ Պուլատի կոմսը գրեց արշավանքի զնալու իր պատրաստակումություն մասին, Գրիգոր պապը նրան պատասխանեց այսպես. «Տվյալ մոմենտին յես հարմար չես յ ինի ձեզ վորեկ վորոշակի բան գրել այս արշավանքի մասին: Վորովհետև ասում են, թե Արևելքում քրիստոնյաներն ասածու ոգնություն գեն են շարտել հեթանոսներին, և մենք հետագա զործողությունների վերաբերյալ զեռևս սպասում ենք աստվածային խորհրդին»:

Նորմանական վտանգն անցավ, անցավ նաև պապի Արևելք արշավելու միտքը¹: Ուստի Բրեյեն անհիմն կերպով է Գրիգորի այս մտքերն անվանում խաչակրաց արշավանքի առաջին

¹) Epist. Gregorii 7, Migne, P. L. 148 4., էջ 325, 360,

պլան¹): Ռյորիխտը բյուզանդական կայսեր միջնորդություն և նրան ոգնելու համար Գրիգոր 7-րդի՝ արևմտայնվորպական զորքը հավաքելու պատրաստականություն մեջ նույնպես տեսնում է խաչակրաց շարժման սողմ²): Շալանդոնը գտնում է, վոր պապերը, թեև ուղ և պատերազմի միջոցով, ուզում էին վերադարձնել իրենց իշխանություն տակ արևելյան յեկեղեցին և վոր նրանց այս ձգտման մեջ հարկավոր է վորոնել խաչակրաց արշավանքների ծագումը³): Աղբյուրները հիմք չեն տալիս այսպիսի պնդումների համար: 1083 թ. Ալեքս Կոմնինիսը Յերուսաղեմի պատրիարք Յեփիմեյին ուղարկում է Բոհեմունդ Մարասի մոտ: Բրեյեյի կարծիքով, զեսպանություն համար այս անձնավորություն ընտրությունը ցույց է տալիս Ալեքսի մտազրությունը Բոհեմունդին ուղարկելու Միրիա⁴):

Չբացասելով բյուզանդական կայսեր այսպիսի մտազրություն հնարավորությունը, այնուամենայնիվ այստեղ էլ չի կարելի գտնել խաչակրաց արշավանքի վորեկ լուրջ պլան: Ել ավելի քիչ կարելի յե այսպիսի պլան նկատել Ռոբերտ Գլիսկարի կեղծավոր խոսքերում, վոր նրան վերագրում է Որդերիկ Վիտալին. «Յես վորոշել եմ ասածու ոգնություն կաթոլիկ զինվորների միջոցով նվաճել կոստանդնուպոլիսը, վորը պատկանում է պատերազմի անընդունակ, նրբացած ու ալլասելված ժողովրդի: Այս իսկ զինվորները կկարողանային թյուրքերից խլել Յերուսաղեմ քաղաքը և հեթանոսներին հաղթելուց հետո ընդարձակել քրիստոնյական կայսրությունը: Այս նպատակով եմ յես սկսել այս մեծ ու վտանգավոր գործը»: Այս խոսքերի մեջ Լյուշերը միանգամայն անտեղի յե տեսնում «խաչակրաց արշավանքի առաջնորդի կրոնական տոն», — մի՞թե վորեկ մեկը կհավատա, վոր Յերուսաղեմը վորեկ զեր է խաղացել Գլիսկարի՝ Բյուզանդիայի վրա հարձակվելու մեջ⁵): 1089 թ. Ուրբանոս 2-րդը հայտարարեց

¹) L. Bréhier, L'église et l'Orient au moyen âge, Paris, 1925, էջ 52:

²) Röhrich, Geschichte des ersten kreuzzuges, innsbruck, 1901, էջ 13:

³) Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 304:

⁴) Bréhier, հիշ. աշխ., 53:

⁵) Order. Vitalis, Hist. ecclesiastica, MGSS, XX 4., էջ 64; Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 21:

խապահանական ասպետներին, վոր Տարասկոնա քաղաքի նվաճումը կրոնական տեսակետից հավասարեցվում է Յերուսաղեմ ուխտագնացութեան: Բայց պատմաբաններն ամենից ավելի նշում էյին Ալեքս Կոմսիւնիոսի միջնորդութեամբ Ֆրամանգրիական կոմսի առջև, իբրև խաչակրաց արշավանքի պլան: Ռուսական բյուզանդագետներ Վ. Գ. Վասիլևսկին և Ֆ. Ի. Ուսպենսկին այս նամակը համարում էյին իսկական, իսկ Ռիանը համարում եր կեղծ: Ծալանդոնը, իսկ ըստ էյութեան նաև Հագենմայերը գտնում են, վոր նամակն այն ձևով, վորով նա պահպանվել է, կեղծ է, կաղմված արդեն առաջին խաչակրաց արշավանքի շրջանում ազիտացիոն նպատակներով, բայց իրոք գոյութեամբ ունեցած իսկական նամակի հիման վրա: Հիրավի, նամակի վոճը քիչ է նման բյուզանդական կայսեր պաշտոնական վավերագրի: «Յես ինչ ասեմ բարձր դասի հսկայական հարստութեանները մասին, յեթև արդեն սովորական վաճառականների հարստութեանները վոչ վոք չի կարող հաշվի առնել: Թե նախկին կայսրների ինչքան գանձեր կգտնվեն, այս վոչ մի լեզու պատմել չի կարող ... Ուստի շտապեցեք ձեր բոլոր մարդկանցով և կովեք ամբողջ ուժով, վորպեսզի այսպիսի գանձերը չընկնեն թյուրքերի ու պեչենեգների ձեռքը»: Իսկապես, բյուզանդական կայսրը չէր կարող այսպես գրել, չէր կարող ուղղակի հրավիրել մարդկանց կողոպտելու Կոստանդնուպոլիս: Գիղելբերտ Մոնացին հայտնում է, վոր Ալեքսը Ֆլանդրիական կոմսին գազանի յե գրեր: Ըստ յերևույթին, այս մասին լուրերը տարածվել են, և այն նամակը, վոր հասել է մեզ, արդեն հանդիսանում է բնագրի հանրամատչելի ազիտացիոն վերամշակումը: Ալեքսն ըստ յերևույթին, ուղղակի խնդրել է վարձկաններ ուղարկել, վոր Ռոբերտ Ֆրիզը նրան խոստացել եր Կոստանդնուպոլսում գտնված ժամանակ և վորոնք 90-ական թվականներին առանձնապես հարկավոր էյին կայսեր՝ պեչենեգների հարձակման վտանգի պատճառով¹:

Յեկ այսպես, մինչև 90-ական թվականների կեսերը խաչակրաց արշավանքի վոչ մի պլան չկար, ինչպես և նմանապես 90-ական թվականներին վոչ մի առանձին լարվածութեան չկար

¹) Hagenmeyer, Kreuzzugsbriefe, innsbruck, 1901, էջ 10—44, 130—136; Giselbertus Montensis, Chronicon Hannoniae, R, հատ. 13-րդ, էջ 548:

մուսուլմանների հետ ունեցած փոխհարաբերութեաններում: Առաջին խաչակրաց արշավանքի պատճառները չի կարելի վորոնել քրիստոնեյական աշխարհի արտաքին սահմաններում, դրանք պետք է վորոնել Արևմտյան Յեվրոպայի հենց ֆեոդալական հասարակութեան դասակարգային հակասութեանների մեջ:

2

11-րդ դ. Ֆրանսիայում գյուղատնտեսութեանը դեռևս գրեթե նվում եր բավական ցածր մակարդակի վրա: Հաղորդակցութեան ճանապարհները վատ վիճակի մեջ գտնվելու հետևանքով ամենուրեք մշակվում էյին բոլոր անհրաժեշտ բույսերը՝ առանց հաշվի առնելու բնական պայմանները, այնպես վոր, որինակ, Բրետանում կային խաղողի այգիներ: Միայն 40 հեկտար և ավելի մեծութեամբ հողամասերը մշակվում էյին գութանով: Իսկ ավելի փոքրերը՝ թորխերով: Յեռադաշտի հետ միասին դեռևս գոյութեամբ ունեւր անտեսութեան՝ հողը հանդիսա թողնելու սխտեմը: Գյուղացիական անտեսութեանները շատ մանրատված էյին, առանձնապես հարավում, վորտեղ արդեն ամենեկին լրիվ հողաբաժիններ (նաղեխներ) չին հանդիպում: Բերքն ավելի չէր, քան ներկայիս բերքերի կեսը կամ մի յերրորդ մասը: Գյուղացիներն ստիպված էյին այս բերքի 20-ից մինչև 50%՝-ը տալ ֆեոդալներին¹): Գյուղացիների համար մի առանձին պատուհաս էյին «մասնավոր» անընդհատ պատերազմները, վորոնց պարզ ստրատեգիան հանդիսանում եր թշնամի ֆեոդալի գյուղացիների կողոպտումը: Աղբյուրները լի յեն սրան վերաբերող գանգատներով: «Այս գլխակը մի դժբախտութեան եր նրան ժոտիկ ապրող բոլոր գյուղացիների ու քաղաքացիների համար»²): «Այն ժամանակ փոխադարձ թշնամանքի պատճառով ամբողջ Ֆրանսիայում խառնակութեան եր, ամենուրեք հաճախակի կողոպուտներ, բոլոր ճանապարհները վտանգավոր են, անվերջանալի հրկիզումներ», ասում է Հիրբերտ Որանացին: «Այն ժամանակ (1096 թ.) սարսափելի խառնակութեան եր տիրում նորմանական ազնվականու-

¹) Sée, Les classes rurales et le régime dominal en France, Paris, 1901, էջ 542; Lamprecht, Beiträge zur Geschichte des frauz. Wirtschaftslebens im Mittelalt, Leipzig, 1886, էջ 21, 37, 48:

²) Gesta episc. Camerac, R. 13-րդ, հ. , 1096:

թյան մեջ... Հրկրգումներն ու կողոպուտներն ամայացնում էյին ամբողջ հայրենիքը: Շատ ու շատ բնակիչները ստիպում էյին փախչել, յեկեղեցիները դադարկ էյին մնում քահանաների փախչելու հետևանքով... կովի բնածին ծարաֆն այնպես եր իշխում, վոր գյուղացիներն ու խաղաղ քաղաքացիք չէյին կարող հանդիստ նստել իրենց աներում¹⁾: «Այն ժամանակ ամբողջ Ֆլանդրիայում ամեն ոք տեղի էյին ունենում սպանություններ ու մարդկային արյան անկուշա հեղում... սպանությունների ու վըրեժի այնպիսի մոլեղնություն, վոր հոճելի էյին համարում մըշտապես արյուն թափելը, և վախկոտություն ու անպատվություն կհամարէյին գեթ մի ոք հետ կենալ սպանությունից»²⁾: Մովինյեյի յեզրակացությամբ, Հարավային Փրանսիան համարյա չորս դար շարունակ հանգիստ չուներ, իսկ 11-րդդ. վերջին անկարգությունը հասավ իր ամենաբարձր կետին³⁾: 1090 թ. Սան Ժերմեն քաղաքի շուկան փոխադրվում է Մյուրելի դոյակը, վորովհետև նրա վրա հաճախ հարձակվում էր Տուլուզի կոմսը: 1096 թ. Ռոբերտ Պերոնացին գանգատվում է Արլի յեպիսկոպոսին նրա համար, վոր նրա հպատակներն Արլի շուկան գինի տանելիս ճանապարհին կողոպտվում են մյուս ֆեոդալի կողմից: Հայտնի յե, վոր նույնիսկ Փրանսիայի թագավոր Ֆիլիպոս 1-ինն իր մահվանից միայն քիչ առաջ կարողացավ դրավել Ռելանի ճանապարհին գտնվող մի դոյակ (Մոնլերի), վորը մինչ այդ խանգարում էր այդ ճանապարհի նորմալ յերթևեկությունը⁴⁾:

Այս «մասնավոր» պատերազմների պատճառների մասին մենք յեզրակացություն կարող ենք անել Մալտոերրի «Միցիլիայի պատմության» գեթ հետևյալ տեղից. «Վորովհետև Տանկրեդոս Ուզիլիացու վորդիները տեսնում էյին, վոր յերբ նրանց դրացիները մեռնում են, ապա նրանց վորդիներն սկսում են վիճել միմյանց հետ, և շատերի միջև բաժանված կալվածքներն այլևս չեն

բավարարում բոլորին, ապա նրանք, սրանից խուսափելու համար վորոշեցին, վոր ամենից ավագներն ու ուժեղները պետք է թողնեն հայրենիքը, ղինվորական ծառայության մեջ մտնեն»¹⁾: Աղքատացած գյուղացիությունը չեր կարող բավականաչափ յեկամուտներ տալ խիստ բազմացող ֆեոդալական ընտանիքներից յեկածներին: Հաղիվ թե մենք սխալվենք, յեթե Փրանսիայի ամբողջ ասպետական չքավորության վրա տարածենք այն գնահատությունը, վոր սալիս է Վիլհելմ Մալմսբերացին բրետոնացիներին. «Այս մարդիկ տանն աղքատ են և դժվարությամբ են վաստակում պանդխտության մեջ: Յեթե նրանց վճարես, նրանք չեն հրաժարվի թե անարգարացի կովից, և թե նույնիսկ կովից իրենց հարազատների դեմ: Լավ վարձատվությամբ նրանք պատրաստ են ամեն ինչի»²⁾: Լյուշերը ճիշտ կերպով բնորոշում է Փրանսիական հասարակության այս խավի դրությունը. «Ի՞նչպես հող տալ այս բոլոր աղաներին: Միշտ չե, վոր հնարավոր եր նրանց քահանա դարձնելով աղատվել նրանցից: Յեթե կալվածքը փոքր է կամ անբավարար, ապա կրտսեր վորդիներն իրենք պետք է իրենց համար բախտ վորոնեն և կալվածք նվաճեն ոտար վայրում»³⁾: 1061 թ. մի ինչ վոր Եռնալը վրեժ է լուծում այն բանի համար, վոր ժառանգություն չի ստացել, և ամբողջ յերկրում յերեք տարի շարունակ կողոպուտներ է անում, հրկեղումներ, ըսպանություններ է կատարում և մարդիկ բռնում⁴⁾:

11-րդ դ. հաճախակի կրկնվող սարսափելի սովի տարիները պարզապես կլիմայական պայմանների հետևանք չէյին, այլ ավենից առաջ հետևանք էյին գյուղացիների թշվառ դրության: Փրանսիացի անտեսագետ Դարե դե լա Շավաննի հաշվումներով, 11-րդ դարում յեղել են սովի քսանվեց տարիներ, 12-րդ դ. — յերկու, 14-րդ դ. — չորս, իսկ 970 թ.—1040 թ. ժամանակամիջոցում — քառասունութ: Հիմք չկա տարակուսելու, ինչպես անում է Ո. Ա. Դորբաշը Ռոժդեսավիսական, վոր իրոք 11-րդ դ. ար-

1) Order. Vitalis, R, 12-րդ հ., 663.

2) Hariulfus, Chronicon Gentulensis abbatis, R., հ. 12-րդ, էջ 58:

3) De Vic et Vaissette, հիշ. աշխ., 7-րդ հ., էջ 142:

4) Նույն տեղում 5 հ., էջ 379 R, 15 հ., էջ 180; Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 172:

1) Gaufredus Malaterra, Historia Sicula, Muratori, 5-րդ հ.:

2) Guilelmus Malmesberiensis, De rebus gestis Anglorum, R, 13-րդ հ., էջ 13:

3) Luchaire, Les premiers Capétiens, էջ 81:

4) Lucharie, հիշ. աշխ., էջ 77, 81:

հավիրքներն ավելի ուժեղ են յեղել, քան խախնթաց դարում¹⁾։ Աղբյուրներն այս մասին խոսում են շատ կոնկրետ և առանց շարունի։ Որինակ, Վերդենյան խրոնիկան պատմում է մեզ, վոր 1082 թ. վորոշեցին նպաստ տալ առաջին հերթին սովյալների մեջ յեղած աշխատունակներին, վորպեսզի ապահովեն դաշտերի ցանումը, վորովհետև բոլորին նպաստը չեք բավականացնում²⁾։ Ռաուլ Գլաբերը պատմում է, վոր 1033 թ. յեղել են մարդահերուժյան և կալ ուտելու դեպքեր³⁾։ Լյուշերը միանգամայն ճիշտ է նկատում, վոր «յեթե արհավիրքներն ու դժբախուժություններն այնպես ընդհանուր չլինեյին, այն ժամանակ անհասկանալի կլինեք ժողովրդի վրդովմունքը, վորի առկայության վրա չի կարելի տարակուսել⁴⁾։ Գյուղացիության անվտանգ դրության և պետության բարեկեցության սերտ կապն արդեն հասկացել եր հայտնի արբանյո Սուգերիոսը, վորն իր «Լյուգովիկոսի կյանքը» գրքում գրում է. «Յերկրի անվտանգությունը կհասցնի լի ամբարներ, իսկ լի ամբարները՝ պետական գանձարանի հարստության»⁵⁾։

3

Գյուղացիների մեջ խոր խմորում եր տիրում։ Տարածվեց մանիքեյական աղանդը, վոր այս խմորման անվերապահ նշանն է։ 1022 թ. Որլեյան քաղաքում առաջին անգամ այրեցին հերետիկոսներին։ Ռաուլ Գլաբերը պատմում է, վոր այս հերետիկոսները սովորեցնում էյին՝ թե հողն ու յերկիրը մշտապես գոյություն են ունեցել և վոր արդարությունն ու կրոնասիրությունն ասածուց վարձատրվում են առանց հավատացյալների

1) Ո. Ա. Դոբրաշ—Ռոմգեստվենսկայա, խաչակրաց արշավանքների դարաշրջանը, պ., 1918, էջ 13։

2) Chronicon Virdunense, R, 10-րդ հ., էջ 209։

3) Rad. Glaber, R, 10-րդ հ., էջ 47. Sigibertus Gemblacensis, Chronographia, R, 13-րդ հ., էջ 261։

4) Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 30. Lampecht, հիշ. աշխ. էջ 117։

5) Suger., Vita Ludov., R, 12-րդ հ., էջ 27։

կողմից կրոնական ծեսերը կատարելու¹⁾։ Նույնպիսի հերետիկոսներ ժողովներ էյին գումարում Տուլուզի շրջակայքում²⁾։ Արդուայի ժողովում մեղադրվող հերետիկոսների համար յեպիսկոպոսի ձառը թարգմանում են տեղական լեզվով³⁾։ Շարուզի ժողովը (1028 թ.) նույնպես գործ ունի մանիքեյացիների հետ։ 1046 թ. գտնվեցին մանիքեյական աղանդին կողմնակից գյուղացիներ, վորոնք գաղտնի հավաքույթներ էյին սարքում, բացասում էյին ամուսնությունը, մի գործածումն իբրև սնունդ և կենդանի էյակներ յպանությունը (Լյեժի յեպիսկոպոսների պատմությունը)⁴⁾։ 1114 թ. վոմն գյուղացի Կլիմենտ Սուասոսնի շրջակայքում մանիքեյացիների առաջնորդն էր⁵⁾։ 1115 թ. Մանս քաղաքում վոմն Հենրիխ հոգևորականության ղեմ մղած իր ազդեցիկությամբ այնպիսի հաջողություն ուներ, վոր արդեն վոչ վոք չեք ուղում գործ ունենալ վերջինիս հետ և անհրաժեշտ մթերքներ վաճառել նրան⁶⁾։ Մանիքեյական աղանդավորների հեղափոխական բնույթը պարզորոշ արտահայտվում է նրանց ուսմունքի համառոտ շարադրանքի մեջ, վոր արված է Պետրոս Հարգարժանի մոտ. «Յեկեղեցիները ձեռնարկություններ չպիտի ունենան, առհասարակ աղոթքի համար վորոշակի տեղ պետք չէ, քանի վոր աստված, յերբ նրան են դիմում, հավասարապես լսում է գինետանը, ինչպես յեկեղեցում, շուկայում, ինչպես տաճարում, սեղանի առջև, ինչպես և գոմի. վոչ մի աղոթք, վորովմություն ու այլ բարի գործեր հարկավոր չեն մեռած հոգիների համար⁷⁾։ Բայց միայն աղանդը չէ, վոր տարածվեց գյուղացիների մեջ։ Զարգանում եր բանդիտիզմը։ «Զքավորները կողոպուտներով ու հրկեղումներով տանջում էյին հարուստներին»,—գրում է Սիգերերտ Ժամբուլ-

1) Rad. Glaber, R, 10-րդ հ., էջ 35։

2) Ademar Cabannensis, Chronicon Aquitanicum et Francicum, R, 10-րդ հ., էջ 159։

3) Synodus Atrebatensis, R, 10-րդ հ., էջ 540. Adem. Caban. R, 10 հ., էջ 164։

4) Gesta episc. Leod., R, 13-րդ հ., 11։

5) Guib. Novig., R, 12-րդ հ., էջ 265։

6) Gesta episc. Cenoman., R, 12-րդ հ., էջ 547։

7) Petri venerabilis Epistolae, R, 15-րդ հ., էջ 63։

դացին 1095 թվի մասին¹): Նորմանդական հերցոգ Ռիխարդ 2-րդի կառավարման ժամանակ ապստամբում են նորմանդական գյուղացիները: «Նրանք ուզում էին անարգել ողտվել անտառներից ու գետերից: Յուրաքանչյուր համայնքից յերկու ներկայացուցիչ եր ընտրվում կենտրոնական ժողովին: Յերբ հերցոգն իմացավ այս մասին, նա կոմս Ռադուլֆին մեծ զորքով ուղարկեց ցրելու գյուղացիական ժողովը: Սա առանց հապաղելու բռնեց բոլոր ընտրյալներին ու միքանի կողմնակի գյուղացիներին, կրտսերեց նրանց ձեռքերն ու վտարեցրը և տուն ուղարկեց, վորպեսզի մյուսներին համար սովորութուն չդառնա: Այս հավաքույթից հետո ցրվեցին, և գյուղացիք վերադարձան իրենց գուլթաններին մոտ»²): Նորմանդական այս պատմության արձանագանքը պահպանվել է 12-րդ դ. յերկրորդ կեսի պոետի մոտ, վորը մեջ է բերում գյուղացիների հետևյալ խոսքերը. «Այն ժամանակ մենք կկարողանանք գնալ անտառները, փայտ կտրել և վերցնել այն, ինչ մեզ դուր է գալիս, գետերում ձուկ վորսալ... ամենուրեք մեր ուզած ձեռով անտրինել անտառները, ջրերն ու արոտները»³): 1024 թ. Բրետանում գյուղացիական ապստամբություն եր և շայտեղ ապստամբությունը ճնշվում է արյամբ, «վորովհետև նրանք գնում էին կովիլու առանց ղեկավարության ու առանց պլանի»⁴):

Բայց 11-րդ դարում գյուղացիական բողոքի գերակշռող ձևը մասսայական փախուստն եր, նոր, ֆեոդալական ճնշումից ազատ հողերի վորոնումը, առանձնապես անտառներում: «Հյուրերը» տիպիկ յերևույթ են 11-րդ դ. Ֆրանսիայում: «Հյուրերն» սկսում են բնակվել անտառներում, կովում են ֆեոդալների դեմ անտառի համար և հարկ յեղած գեղքում նոր վայրերում հպատակվում տեղական իշխանին պայմանագրային հիմունքներով, վորոշակի վոչ բարձր վճարով: Ֆեոդալներն աշխատանքային ուժի պակասության պատճառով սովորաբար ուրախությամբ էին ընդունում

1) Sigib. Gemblat., R, 13-րդ հ., էջ 260:

2) Cuilelmus Gemeticensis, De gestis ducum Normannorum. R, 10-րդ հ., էջ 185:

3) Roman de Rou, 6069-րդ բանաստեղծություն:

4) Vita st. Gildae, R, 9-րդ հ., էջ 377:

նում բնակչության այս աճը: Յեկեղեցին հատուկ ապաստարաններ բացեց փախստակ գյուղացիների համար և նրանց ողնությամբ արմատահան եր անում անտառներն ու ընդարձակում իր կալվածքները: Աշխարհիկ ֆեոդալներն ստիպված էին իրենց անտառները նվիրել կամ վաճառել յեկեղեցուն այսպիսի ապաստարաններ բացելու համար, սրա դիմաց ստանալով վորոշակի յեկամուտներ: Տուրենի Մարմուտյե վանքի հրովարտակներին ժողովածվում 1050 թ. տակ մենք կարդում ենք. «Հաճախակի պատերազմների հետևանքով ավյալ վայրը վերածվեց անապատի, և համարյա յոթ տարի այնտեղ վոչ վոք չեր ապրում, կամ ավելի ճիշտ, մի մարդ եր ապրում, բայց նա հողը չեր մշակում, այլ մեզր եր հավաքում և թռչուն եր վորսում և վորս անում անտառում»¹): Անժուլյե Սեն-Ֆլորան դե Սոմյուրի վանքի հրովարտակների ժողովածվում 1062 թ. տակ մենք կարդում ենք. «Դաշտերն ամայացված և լքված էին»²): Վանդեյայի Սեն-Մեսսան վանքի հրովարտակների ժողովածվում 1059 թ. տակ ասված է. «Ծխի բոլոր բնակիչները փախան, վորովհետև գյուղացիները քաշվեցին անտառները և չցանկացան վերադառնալ տեսնելով այս, արքեպիսկոպոս Արխիբալդը խնդրեց (Պուատեի) կոմսին թույլ տալ նրան այս անտառում յեկեղեցի շինելու»³): 1084 թ. ֆեոդալները կեղա արբայությանը նվիրում են մի վայր «բոլոր բնակիչներով և բոլոր նրանցով, ովքեր իրենց համար ապաստան կզանեն հողի վրա՝ չորս խաչով սահմանադրված... Յեթե նվիրողների հպատակները տեղափոխվեն այս վայրը, ապա նրանք յեկեղեցուն համող պարհակները վճարելուց հետո պիտի պատկանեն իրենց հին տերերին: Բայց յեթե ուրիշ վայրերից, ուրիշ իշխանների հպատակներ տեղափոխվեն, ապա նրանք կպատկանեն արբայությանը»⁴): 1096 թ. Բլուայի կոմսը հողամաս է նվիրում Մարմուտյեյի արբայությանը և խնդրում, վոր վանականներ

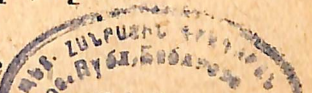
1017
1093

1) Cartulaire de Marmoutier, տես Flach, Les origines de l'ancienne France, 1-ին հ., էջ 397:

2) Cartulaire de St. Florent de Saumur.

3) Cartulaire de St. Maixent, տես Flach, հիշ. աշխ., 2-րդ հ., էջ 143:

4) De Vic et Vaissette, հիշ. աշխ., էջ 358:

քնակվեն այդ հողամասում: «Վորպեսզի նրանք ավելի սկստանեն այս, մենք նրանց թույլ կտանք ազատորեն ոգտվելու անտառից վառելիքի և շինարարության համար ինչպես իրենց, այնպես եւ յեկվորներին համար, միայն այն պայմանով, վոր նրանք անտառը չվաճառեն»¹): Կլյունի վանքի հրովարտակների 1064 թ. ժողովածվում մենք կարգում ենք, վոր Կարմենդա կոչված մի վայր, վորը շրջապատված էր խիտ անտառներով, մարդիկ յեկան, բացասներ արին և իրենց համար հարմար բնակարաններ շինեցին²): «Հյուրերի» համար պայմանները հենց պայմանագրային էին, և սա շատ նշանակալից փաստ է Ֆեոդալական հասարակության մեջ: Սեն-Հյուգ դե Գրենորը վանքի 1090 թ. հրովարտակների ժողովածվում մենք տեսնում ենք, թե ինչպես յեպիսկոպոսը սահմանում է «հյուրերի» պարհակներն «ըստ փոխադարձ պայմանագրության»³): Սեն ընդունում է, վոր «հյուրերի» սովորության շնորհիվ գյուղական դասակարգերի շարժունությունն այնքան մեծացավ, վոր շատ սենյորներ գտնվում էին իրենց հպատակներին կորցնելու սպառնալիքի տակ: Նրա առաջն առնելու միակ միջոցը ձորտերի գրության բարելավումն էր⁴): 12-րդ դարի այսպես կոչված «ազատագրումը» հենց հանգում է կամայական, անորոշ պարհակները վորոշակի, մեկընդմիջտ սահմանված պարհակներով փոխարինելուն⁵):

Փրանսիայի ազրարային զարգացման նորագույն հետազոտողներից մեկը՝ Բլոխը, ի վիճակի չլինելով բացատրել մշակվող հողերի թոխչքածև ընդարձակման պատճառը 11 և 12-րդ դարերում, այս պատճառը վորոնում էր բնակչության թոխչքածև բազմացման մեջ, այսինքն մի անբացատրելի յերևույթը փոխարինում էր մյուսով⁶): Իսկ իրականում վոչ թե բնակչության բազմացման

¹) Cartulaire de Marmoutier, տես Flach. հիշ. աշխ., 2-րդ հ., էջ 152:

²) Cartulaire de Cluny, տես նույն տեղում, էջ 147:

³) Cartulaire de St. Hugues de Grenoble, տես նույն տեղում, 1-ին հ., էջ 398:

⁴) See, հիշ. աշխ., էջ 238:

⁵) Kötzschke, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte, Jena, 1924, էջ 372; See, հիշ. աշխ., էջ 215:

⁶) M. Bloch, Les caracteres originaux de l'histoire rurale française, Oslo—Paris, 1931, էջ 17:

մեջ պետք է վորոնել մշակվող տարածությունների ընդարձակման պատճառները, այլ գյուղացիների փախուստի՝ իբրև դասակարգային պայքարի ձևի: Բնակչության պակասության վերաբերյալ դանդառանքը և հողային տարածությունների ընդարձակման պրոցեսն ընթանում են զուգահեռաբար:

4

Հողածարավ Ֆեոդալները հարձակվում էին վոչ միայն իրենց հարևանների, այլև յեկեղեցական հարուստ կալվածքների վրա: Կլյունի կաղմակերպությունը պայքարում է յեկեղեցական կալվածքներն աշխարհիկ Ֆեոդալների կողմից զավթելու դեմ: Որինակ 11-րդ դարի առաջին կեսում հարավային Փրանսիայի համարյա բոլոր վանքերը դարձան աշխարհիկ Ֆեոդալների սովորական կալվածքներ, և միայն սկսած այս դարի կեսերից տեղի յեռնենում յեկեղեցական իրավունքների վերականգնում: Այս պայքարում կլյունիականները կարողացան ոգտադործել մասսաներին: Մասսաների մեջ առանձնապես մեծ արձագանք գտավ յեկեղեցու պայքարը խաղաղություն հաստատելու համար: Սկսած Շարուզի ժողովից (989 թ.) հարավային Փրանսիայում մշտապես փորձեր են արվում հասնելու խաղաղության, վորոնք 1041 թ. հանգեցին «աստվածային խաղաղության» հաստատման²): Յեկեղեցական ռեֆորմի հակառակորդները, ինչպես հայտնի յե, յեկեղեցուն կշամբում էին այն բանի համար, վոր նա մասսաներին ներգրավեց այս պայքարի մեջ: «Յեկեղեցական գործերի կառավարումը դու հանձնեցիր խուժանի կատաղությանը», գրում են դերմանական յեպիսկոպոսները Գրիգոր 7-րդին, և Միլանի պատմաբան Լանդուլֆը վրդովվում է այն բանից, վոր յեկեղեցական հարցը քննարկում են անգրագետ մարդիկ և այն լուծվում է բուն ճանապարհով: Պաղաղության համար մղված այս պայքարում, վորին ներգրավված էին մասսաները, կային հեղափոխական թագնված հնարավորություններ: 1035 թ. Կամբրեյում լուրեր են տարածվում, թե յերկնքից նամակ է ընկել, վո-

¹) Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 109—121, 133—143; De Vic et Vaissette, հիշ. աշխ. 7-րդ հ., էջ 134—170. R, 15-րդ հ., էջ 283, նույն տեղում, 14-րդ հ., էջ 85, 779:

րի մեջ գրված է, վոր այլևս վոչ վոք զենք չկրի, վոչ վոք հետ չպահանջի այն, ինչ իրենից խլված. այս լուրն ոգտագործում էյին տեղական յեպիսկոպոսի զեմ ազիտացիա անելու համար, վորն իբրև թե խաղաղության թշնամի յեր¹):

Բայց խաղաղության տարված պայքարը քիչ հաջողություն ունեցավ: Յեկեղեցական ֆեոդալներն իհարկե չէյին ցանկանում կազմակերպել մասսաների պայքարը, իսկ միջֆեոդալական յերկպառակություններն անվերացնելի դուրս յեկան: Նույնիսկ կլերմոնի ժողովի ժամանակ Անգուլեմի յեպիսկոպոսը ներողություն է խնդրում, վոր շրջակայքում տեղի ունեցող մշտական ռազմական ընդհարումների պատճառով նա չի կարող ներկայանալ ժողովին, իսկ Որդերիկ Վիտալը մերանխոլիկ կերպով նկատում է, վոր «քանի վոր բարձրագույն արդարագատություն չկա, ապա խաղաղության վերաբերյալ բոլոր վորոշումներն ել չեն ոգնում»²):

5

Գյուղացիների մասսայական փախուստը և անապահով խավերի առկայությունն ասպետության մեջ նոր բնույթ տվին 11-րդ դարի ուխտագնացությանը: Յեթե առաջ ուխտագնացությունն անհատական ճամբորդություն էր, ապա այժմ այն դարձավ մասսայական տարագրության մի ձև: Յեթե 10-րդ դ. մենք գիտենք վեց ուխտագնացություն դեպի Յերուսաղեմ, ապա 11-րդ դ. դրանց թիվը հասնում է մինչև 116-ի: Սրա հետ միասին կարելի չե յենթադրել, վոր աղբյուրները հիշում են միայն այն ճամբորդությունները, վորոնք իրենց մասսայական բնույթով կամ բարձրապատիվ մարդկանց մասնակցությամբ իրենց վրա էյին գրավում ժամանակակիցների ուշադրությունը: Իհարկե, առաջ ել կրոնասիրությունը չէր միայն, վոր ուխտավորներ էր գրավում դեպի Արևելք: Հայտնի չե, թե ինչպես նորմանները հեշտությամբ հրաժարվեցին ուխտագնացությունից և ֆրացին հա-

րավային Իտալիայում¹ այնտեղ կիրառում գտնելով իրենց ուժերի համար¹):

Գիլյոմ Տիրացին պատմելով Ամալթայի «հյուրանոցի» — Յերուսաղեմի այդ հյուրընկալ տան ստեղծման մասին, ասում է, վոր նա հատկացված է այնպիսի մարդկանց, վորոնք այցելում են այս քաղաքը կրոնական, առևտրական կամ այս ու այն նպատակներով²): Ճանապարհին, իհարկե, վտանգավոր էր առանձին ուխտավորների համար, մանավանդ անպեկանելի համար, ընդվորում վտանգ սղառնում էր վոչ միայն մուսուլմանների, այլև բյուզանդացիների կողմից: Այսպես որինակ³ 1018 — 1021 թ. թ. բյուզանդացիք շատ ուխտավորներ բռնեցին³): Ռաուլ Գլաբերը գլուխ է կտրում այն հարցի վրա, թե ինչն էր մասսայական ուխտագնացության պատճառը և դալիս է այն յեզրակացության, վոր սա նեռի գործ է: Բայց սրա հետ միասին նա նկատում է, վոր սկզբում գնում էյին աղքատ մարդիկ, հետո՝ միջին ստացվածքի և միայն հետո՝ հարուստներն ու թագավորներ⁴): 1026 թ. նորմանդական դուքսի նյութական սժանդակությամբ Պաղեստին մեկնեց Սեն-Վանի արբահայր Ռիշարը 700 [մարդով]⁵): 1035 թ. նորմանդական դուքս Ռոբերտ Սատանան «հակայական միջոցներով» զնում է Պաղեստին⁶), իսկ 1064 թ. գերմանական յեպիսկոպոսների մի խումբ էր շուրջն է հավաքում 7 հազար, իսկ ուրիշ աղբյուրների համաձայն՝ նույնիսկ 12 հազար ուխտավոր: Նրանք Սիրիայում իսկական պատերազմ են մղում բեդվինների դեմ, թեև աղբյուրները ջանում են այս պատերազմը ներկայացնել իբրև զուտ պաշտպանողական պատերազմ: Բնորոշ է, վոր յեպիսկոպոսական իշխանություններն ուխտավորներին ազատել են բեդվիններից, «վորովհետև նրանք վա-

1) Rad. Glaber R, 10-րդ հ., էջ 25; Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzuge, Berlin, 1883, էջ 525; Guilelmus Godelus, Chronicon Pontiniacense, R, 13-րդ հ., էջ 262:

2) Guil. Tyrius, RC, 1-ին հ., էջ 862:

3) Adem. Caban., R, 10-րդ հ., էջ 156:

4) Rad. Glaber, R, 10-րդ հ., էջ 50:

5) Digot, Histoire de Lorraine, Nancy, 1866, էջ 241:

6) Chron. Virdunense, R, 11-րդ հ., էջ 144:

1) Gesta episc. Camerac., R, 13-րդ հ., էջ 122:

2) Epist. Ademari Engolismensis, R, 14-րդ հ., էջ 714:

խենում եյին, վոր յեթե նրանք սպանվեն, ապա այլևս ուխտավորներ չեն գա, և սա կանգրադատնա նրանց յեկամուտների վրա»: Իհարկե, հազիվ թե կարելի լինի յենթադրել, վոր 12 հազար հոգուց կազմված զինված զորսխմբերը թշնամի յերկրներով առաջ եյին շարժվում խաղաղորեն, ինչպես գտնենք¹⁾: Առաջին խաչակրաց արշավանքի փորձը մեզ իրավունք է տալիս հակառակ յեզրակացութուն անելու:

Սակայն ճորտ մասսաների համար ուխտագնացութունը մնում էր չթուլյաթրված, դժվարին գործ, ուստի և անմատչելի մեծամասնության համար: Պահանջվում էր ինչ-վոր սանկցիա վերելից, վորպեսզի առվակը դառնա հեղեղատ, վորպեսզի փախստակ «հյուրերին» Ֆրանսիական անտառների խավարից նետեն դեպի Արևելք տանող ճանապարհները:

Լյուշերն իրավացի կերպով ուխտագնացութունն անվանում է կանոնավոր, կազմակերպված մի հաստատութուն, վոր պատասխանում է վորոշակի սոցիալական պահանջմունքի²⁾: Նմանապես ճիշտ է նշում Ո. Ա. Դորխաշ-Ռոժդեստովկեսկայան, վոր ուխտավորներն ստեղծեցին քաղաքական շարժման յուրատեսակ կենտրոններ և վոր նրանք այն ժամանակվա հասարակության ամենաշարժուն տարրն էյին: Բրեյեն զարմանում է այն բանի վրա, վոր 11-րդ դ., չնայած ճանապարհի պայմանների վատթարացման, այնպես խիստ աճում է ուխտավորների քանակը, և սա բացատրում է պաշտպանության անհրաժեշտությամբ³⁾: Նա գտնում է, վոր մասսայական ուխտագնացութունը սովորականից տարբերվում էր միայն քանակով: Ռյորիխտը գտնում է, վոր ուխտավորների մեծամասնութուն ավել է Ֆրանսիան, վորովհետև Ֆրանսիացիք ֆանտաստիկ գաղափարներով ավելի հեշտությամբ հափշտակվող ժողովուրդ են, քան ավելի զգաստ գերմանացիք⁴⁾: Իսկ իրականում մասսայական ուխտագնացու-

¹⁾ Annales Altahenses, MG SS, 10-րդ հ., էջ 215; Hermannus Contractus, Chronicon, R, 11-րդ հ., էջ 22; Rohricht, Pilgerfahrten in das heilige Land, 1875, էջ 327—366:

²⁾ Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 81:

³⁾ L. Bréhier, L'église et l'Orient au moyen age, Paris, 1925, էջ 42:

⁴⁾ Rohricht, հիշ. աշխ., նույն տեղում:

թյունը Ֆրանսիայից հասկանալի չէ դառնում գյուղացիներին մասսայական փախուստի ֆոնի վրա միայն: Ահա այն «սոցիալական պահանջը», վորին նա բավարարում էր, ահա ուխտագնացության աճման պատճառը—Ֆրանսիայի ունեցած դերի պատճառն այս շարժման մեջ:

6

Իսկ ինչ՞ով էր վորոշվում Ուրբանոս 2-րդ պապի հոգուտ խաչակրաց արշավանքի հանգես գալու մոմենտը: Մի շարք պատմաբաններ, որինակ, Պ. Վ. Բեգորբազովը, գտնում էյին, վոր վճռական փաստ էր Ալեքսեյ Կուլմնինիոսինամակը ֆլանդրիական կոմսին, բայց պապը միանգամից չկարողացավ բավարարել բյուզանդացիների խնդրանքը, այլ ստիպված էր սպասել, «մինչև վոր Յեվրոպայի ներքին գործերն անցնեն յերկրորդ պլանի վրա»¹⁾: Իսկապես Ուրբանոս 2-րդը, ընդհուպ մինչև խաչակրաց արշավանքի հայտարարումը, անընդհատ զբաղված էր Յեվրոպայի հենց այդ գործերով, թեև 1094 թ. նրա զրությունը գերմանական կայսեր հետ պայքարելիս մի քիչ լավացավ այն կապակցությամբ, վոր Ադելհեյդ թագուհին դուրս յեկավ իր ամուսնու ղեմ և գերմանական գահաժառանգ Կոնրադն անցավ պապի կողմը: Ճիշտ է, նաև գահաժառանգ Կոնրադն անցավ պապի կողմը: Ճիշտ է, Ուրբանոս 2-րդը հնարավորություն ուներ զնալու հյուսիսային Իտալիա, բայց բուն Հռոմում նա գեռևս լիակատար տեր չէր: Ինչպես հայտնի չէ, նա նույնիսկ մեռավ մասնավոր տան մեջ²⁾: Յեթե մենք թերթենք Ուրբանոս 2-րդի 1094 և 1095 թ. թ. հրովարտակներն ու նամակները, ապա կտեսնենք, վոր նա համարյա բացառապես զբաղված է կայսեր ղեմ պայքարելու և յեկեղեցական ռեֆորմներն առաջին հերթին Ֆրանսիայում կիրառելու հարցերով: Ուրբանոս 2-րդի այս տարիներից մինչև մեր օրերը պահպանված 86 նամակներից վոչ պակաս, քան 64-ը վերաբերում են Ֆրանսիայի յեկեղեցական ռեֆորմի հարցերին, 7-ը՝ Իտա-

¹⁾ П. В. Безобразов, Бозмунд Тарентский, ЖМНП, 1887, էջ 77:

²⁾ Meyer v. Knonau, Jahrb d. deutsch. Reiches unter Heinrich 4, Leipzig, 1890—1909, 5 հ., էջ 329:

լիայի նույնպիսի հարցերին, 7-ը՝ Գերմանիայի, 5-ը՝ Իսպանիայի: Խաչակրաց արշավանքին վերաբերում են միայն 3 նամակ՝ հունգարական թագավոր Կորմանին, բյուզանդական կայսեր և Բոլոնիա քաղաքի քաղաքացիներին:

Այսպես, Ուրբանոսի յերույթը խաչակրաց արշավանքի ոգաին վոչ մի կերպ չի կարելի վերագրել այն բանին, վոր այս տարիներին նրա ուշադրութունը գրավել էին Արևելքի գործերը, մասնավորապես արևելյան քրիստոնյաների գրութունը կամ արևելյան յեկեղեցու իրեն յենթարկելու հարցը: Վոչ, Ուրբանոսի յերույթի համար վճռական մոմենտ էր Ֆրանսիայի խաղաղության հոգսը, յեկեղեցական կալվածքները գյուղացիական և ասպետական ասպատակութուններից ապահովելու, յեկեղեցու ազդեցութունից դուրս սողոմկոզ մասսաների վրա պահպանելու նրա հեղինակութունը, թերևս նաև գերմանական կայսեր դեմ Ֆրանսիական ոժանդակ դորախմբեր կազմակերպելու հոգսը¹: Կլերմոնի ժողովում քննության գլխավոր առարկան խաղաղության հարցն էր: Այդտեղ շատ մանրամասն նորոգվում ու լրացվում են նախընթաց յեկեղեցական ժողովների վորոշումները: Կրկին հաստատվում է «աստվածային խաղաղութուն» սկսած չորեքշաբթի յերեկոյից մինչև յերկուշաբթի առավոտ: «Աստվածային խաղաղութունը» խախտողների համար նորոգվում են յեկեղեցական պատիժների սպառնալիքները, «խաղաղության» պաշտպանության տակ են դրվում բանող անասունները, վոչ խարները, յեկեղեցական հարկահանները, գյուղացիները և, իհարկե, քահանաները, կուսակրոններն ու ուխտավորները: Բոլոր ֆեոդալները պետք է տարեկան յերկու անգամ ներկայանան մի վորոշակի գլխակ և աֆսեղ պատասխաններ տան իրենց կողմից «խաղաղութունը» խախտելու վերաբերյալ բոլոր գանդատներին²:

1) Epist. Urbani II, Migne, P. L., 151 հ., էջ 398—547. Jaffé, Regesta pontif. Romanorum, էջ 673—701; Rohricht, Gesch. des ersten Kreuzzuges, էջ 325; Guil. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 40; Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit, 3-րդ հ., էջ 627—673:

2) R, 14-րդ հ., էջ 391:

Ուրբանոս 2-րդի յերույթը հոգուտ խաչակրաց արշավանքի մեղ հայանի յե չորս աղբյուրից: Բողբի Դուրցին (առհասարակ մի հեղինակ, վոր հակամեա է գեղազարդելու) և Գիբերա Նոթացին պահպանել են միայն նրա խոսքերն արևելյան քրիստոնյաների թշվառութունների վերաբերյալ: Բովանդակությամբ ավելի հարուստ են Ֆուլքերի Շարտրացու և Ռոբերտ Կուսակրոնի տեղեկութունները, և հենց այս աղբյուրները կատարյալ պարզությամբ ցույց են տալիս, վոր խաղաղության հարցը պապի յերույթի կենտրոնական տեղն էր և խաչակրաց արշավանքի հարցն ամբողջությամբ ստորագասված էր Ֆրանսիայի ներքին գործերի հոգատարությանը: Ահա թե ինչ է ասում Ֆուլքերին. «Յերը նա (Ուրբանոս 2-րդը: Պ. Կ.) տեսավ, վոր բոլորի՝ քահանաների ու ժողովրդի մոտ քրիստոնեյական հավատքն ընկած է, և վոր յերկրի տերերը մշտապես կռվում են միմյանց հետ և միանգամայն անտեսում խաղաղութունը, գույքը խլում միմյանցից, շատերին ապորինի կերպով գերի էյին վերցնում և նետում սարսափելի բանտերը, վորտեղ նրանց՝ տանջում էյին սովով, ծարավով ու ցրտով և նույնիսկ սպանում էյին, վոր սուրբ վայրերը պղծվում են, վանքերն ու քաղաքները վառվում, վոչ վոքի չեն խնայում, ամեն աստվածային և մարդկային բան ծաղրի յե յենթարկվում, և յերը նա, բացի սրանից լսեց, վոր բյուզանդական կայսրության մեջ թյուրքերը նեղում են քրիստոնյաներին, ապա նա խղճահարվեց և նա գնաց Ֆրանսիա և գումարեց Կլերմոնի ժողովը»: Այս ժողովում Ուրբանոսն (բառ Ֆուլքերի) ասաց. «Ասածու վորդիներ, քանի վոր դուք խոստացաք ավելի ամուր պահպանել ձեզ մոտ խաղաղութունը, քան սովորաբար, հավատարիմ պահել ու պաշտպանել յեկեղեցու իրավունքները, ապա արժեք ձեր խիղախությունը գործադրել մի ուրիշ բանի վրա յե՛լ՝ ասածու և մեր գործի վրա: Պետք է ոգնության գնալ Արևելքի ձեր յեղբայրներին, վորոնք արդեն բազմիցս ոգնություն են խնդրել... Թող հեթանոսների դեմ արժանավոր ու փառավոր կռվի դուրս գան նրանք, ովքեր առաջ սովորություն ունեյին հաճախակի վնասակար պատերազմներ մղել քրիստոնյաների դեմ: Թող քրիստոսի զինվորներ դառնան նրանք, վորոնք մինչև այժմ յեղել են ավազականեր: Թող այժմ որինական կերպով բարբարոսների դեմ կռվեն նրանք, ովքեր առաջ կռվում էյին յեղբայրների ու

ազգականները դեմ: Թող հավիտենական վարձատրություն ստանան նրանք, վորոնք մինչև այժմ վարձկաններ էյին միքանի գրողով: Թող կրկնակի պատվի ձգտեն նրանք, ովքեր առաջ աշխատում էյին ի վնաս իրենց մարմնի և իրենց հոգու: Այստեղ՝ տխուրներն են և աղքատները, այնտեղ՝ ուրախներն ու հարուստները: Այստեղ նրանք տիրոջ քննամիներն են, այնտեղ՝ նրանց բարեկամները»: Յեւ, ամփոփելով իր պատումը Կերմոնի ժողովի մասին, Ֆուլքերին ասում է. «Յեւ այսպես, իմաստուն ու հարգված Ուրբանոսը մի գործ սկսեց, վորն այնուհետև դարձավ փառավոր գործ: Վորովհետև նա նորոգեց խաղաղությունը, վերականգնեց յեկեղեցու նախկին իրավունքները և ջանաց խիզախորեն դուրս վտարել հեթանոսներին քրիստոնյական յերկրներէց»: Այսպիսով, ակնհայտնի յե, վոր Ֆուլքերի համար պապի յելուցթի գլխավոր նշանակությունը խաղաղությունը վերականգնելու մեջ էր¹:

Ռոբերտ Կուսակրոնի պատմածից յերևում է, վոր ժամանակակիցները շատ լավ ըմբռնցւմ էյին ներքին «անարխիայի» ու խաչակրաց արշավանքի կայր, սակայն ավելի ուշ ժամանակի շահագործող դասակարգերի ջատագովների հետ նրանց միացնում է այն, վոր «անարխիայի» պատճառը նրանք վորոնում էյին վոչ թե գոյություն ունեցող դասակարգային հասարակակարգի, այլ գերբնակչության մեջ: Ռոբերտը պապի յելուցթի բովանդակությունը տալիս է հետևյալ խոսքերով. «Թող ձեզ չկասեցնի վորեւ ունեցվածք: Վորովհետև յերկիրը, վորտեղ դուք ապրում էք, շրջապատված է ծովերով ու լեռներով և նեղ է ձեզ համար, նա հարուստ չէ և դժվարությամբ է յերկրագործներին սնունդ տալիս: Այս պատճառով դուք հարձակվում էք մեկը մյուսի վրա և կռվում միմյանց հետ և սպանում մեկը մյուսին: Թող դադարի տեսլությունը ձեր միջև, թող դադարեն պատերազմները, թող հարթվեն բոլոր վեճերը: Գնացեք գեպի սուրբ զագաղը, խլեք այդ հողն անասաված ժողովրդից, նվաճեք նրան՝ այն յերկիրը, վոր աստված տվել է Իսրայելի վորդիներին իբրև սեփականություն և վորտեղ, աստվածաշնչի խոսքերով, կաթ

¹) Fulcherius Carnotensis, Gesta Zrancorum, RC, 3-րդ հ., էջ 321, 323, 325:

ու մեղր է հոսում¹)»: Մյուս աղբյուրները նույնպես նշում են պապի յելուցթիները խաղաղության հարցերի շուրջը: «Նա խրատում էր Արևմուտքի առաջնորդներին ու հպատակներին, վոր նրանք միմյանց միջև խաղաղություն պահպանեն, իրենց աջ ուսին սուրբ խաչ կարեն և զնան պատերազմելու հեթանոսների դեմ²)»:

Շատ ազնվական մարդիկ հրաժարվեցին յերկպառակիչ կռիվներից, վորոնցից տուժում էյին Արևմուտքի և Հյուսիսի յերկրները, և շարժվեցին թյուրբերի դեմ հանուն «սուրբ վայրերի³)»: Եկկեհարզը հայնոյում է նրանց, ովքեր չեն ուզում ըմբռնել, վոր խաչակրաց արշավանքը չափազանց անհրաժեշտ էր հնացող և համարյա կործանվող աշխարհի համար⁴): Գիբերտ Ռբանացին գտնում է, վոր աստված «սրբազան պատերազմը» նշանակել է հենց նրա համար, վորպեսզի ասպետությունն ու պարսպ թափառող ժողովուրդը, վորոնք առաջ դբաղվում էյին վորխաղարձ սպանությամբ, նոր ուղի գտնեն զեպի ասածու վողորմածությունը, չլքելով աշխարհիկ աշխարհը և չփոխելով իր կյանքի, հազուստի ու արհեստի ձևը⁵): Գիլյոմ Տիրացին խաչակրաց արշավանքից հետո յեկող մտաիկ սերունդները կարծիքն արտահայտելով, հարցնում է այսպիսի խոսքերով. «Աշխարհը, թվում է թե, գնում է զեպի մայրամուտ, և Քրիստոսի յերկրորդ գալուստը մտտ է: Բոլոր դասերը լսանվեցին, և աշխարհը, թվում է թե, ուզում է վերադառնալ նախնադարյան քառսին: Վորովհետև իշխանները, վորոնք պետք է իրենց հպատակներին ուղղելին զեպի խաղաղության ուղին, աննշան պատճառներով կռվում էյին միմյանց հետ, յերկիրը վոչնչացնելով հրդեհներով ու կողոպուտներով, իրենց անաստված ոգնականներով կողոպտելով խեղձերին: Վոչ վոք չեք կարող իր սեփականությունն անվտանգ համարել:

¹) Robertus Monachus, Hist. Hierosolymitana, RC, 3-րդ հ., էջ 727:

²) Order. Vital., R, 12-րդ հ., էջ 661:

³) Laurentius Leodiensis, Gesta episc. Virdunensium, R, 13-րդ հ., էջ 631:

⁴) Eccehardi Auragiensis Hierosolymitana, հրատ. Hagenmeyer, Tubingen, 1877, էջ 45:

⁵) Guib. Novig., RC, 4-րդ հ., էջ 471:

Յեթե վորեւ մեկի վրա կասկածում եյին հարուստ լինելու մեջ, ապա սա բավական եր իբրև պատճառ, վոր նրան բանտ նստեցնեն: Իսկ Ուրբանոսի յեւրոյթը Գիւլյոմ: Տիրացին բնորոշում ե այսպես. «Այն վորոշումները հրապարակելուց հետո, վորոնք կարող եյին ուղղել բարքերը և Պետրոս Անապատականի կարծիքով վերականգնել անհայտացած խաղաղությունը... նա արատասանց հետևյալ խրատը. «...Գնացեք, և ասոված ձեզ հետ կլինի: Այն զենքը, վոր զուք արնոտեցիք յեղբայրասպանությամբ, դարձրեք հավատի ու քրիստոնեյության թշնամիների դեմ¹⁾»:

Մենք այս բոլոր վկայությունները մեջ բերեցինք, վորպեսզի ցույց տանք, վոր ժամանակակիցների հասարակական կարծիքը միանգամայն հասուկ գիտակցում եր խաչակրաց արշավանքի ու յերկրի ներքին կացության հարցերի կապը: Ադբյուրներում նմանապես բազմիցս նշվում ե, վոր հենց ամենաանհանգիստ տարրերն առանձին յեռանդով նեղակցին զեսլի այս արշավանքը:

Արշավանքի վճիռն ընդունվեց տատանումով, առանց պատշաճ վստահության: Կլեմմոնի ժողովի յերկրորդ կանոնը՝ միակը 83 կանոնից, վոր վերաբերում ե խաչակրաց արշավանքին, ասում ե. «Ով վոր զուտ աստծուն նվիրվածությունից, վոչ թե փառասիրության կամ փողի համար գնա Յերուսաղեմ ազատելու աստծու յեկեղեցին, այս ճանապարհը նրա համար կհամարվի մեղքերի կատարյալ քավում²⁾»: Անվճռականությունն ու յերկյուզը յերևուժ են նրանում, վոր պապը ջանում եր սեղական տերակները ձեռքը հանձնել արշավանքին մասնակցելու անհատական իրավունք սալը: «Բանասաները կամ կուսակրոնները չպետք ե գնան առանց յեպիսկոպոսի կամ արքանոր թուլյության: Յեպիսկոպոսները պետք ե հող տանեն, վորպեսզի ծխականները վոչ վոք բաց չթողնվի առանց քահանայի խորհրդի ու խրատի: Հարկավոր ե հող տանել, վորպեսզի յերիտասարդ ամուսնացած մարդիկ առանց իրենց կանանց հետ խորհրդակցելու չգնան»: Ջանում եյին հետ պահել շատ աղքատ ու անվտանգ մարդկանց և, առաջին հերթին, ըստ յերևույթին, յեկեղեցական

¹⁾ Cuib. Pyr., RC, 1 հ., էջ 25, 40:

²⁾ Canon, 2:

ճորտերին¹⁾: Որինակ՝ Ռեյնհարդսբրունի տարեգիրները պատմում են, թե ինչպես մի վոմն յեպիսկոպոս հետ եր պահում արշավանքի գնալ ցանկացող մեկին, նրան նշելով, վոր նա շատ աղքատ ե և արշավանքի մեջ բեռ կլինի ավելի ապահովվածների համար²⁾: Իսկապես, հեշտ բան չեր ջրարգելները բանալ մասսայական հեղեղատի համար: Պապի կողմից արշավանքին սանկցիա տալը մեծ թափ հաղորդեց շարժմանը: Այժմ արդեն վոչ վոք չեր համարձակվում հետ պահել խաչ վերցրած ճորտերին: «Հայրը չեր համարձակվում հետ պահել վորդուն, կինը՝ ամուսնուն և ճորտատերը չեր համարձակվում հետ պահել ճորտին, բոլորի համար ել ճանապարհը բաց եր հանուն աստծու³⁾»: Տուրքերոզայի այս խոսքերը պատասխանում են Ո. Ա. Գորիաշ Ռոմգեստովենակու գրած հարցին, թե սենյոր-կալվածատերը կարող եր չթուլյատերել, թե վոչ. կալվածատերը չեր համարձակվում հետ պահել ճորտերին:

Պապի յեւրոյթին նախորդեցին խորհրդակցություններ Փրանսիական ֆեոդալների և Փրանսիական հողեւորականության վերնախավերի հետ, յերբ նա յերկարատե ճամբորդության մեջ եր գտնվում Փրանսիայում: Այս խորհրդակցություններում, ըստ յերևույթին, հաշվի յեր առնվում քարոզիչների, ինչպես Պետրոս Անապատականի, հաջողությունները մասսաների մեջ և վորոշվեց այսպիսի ագիտատորներին վերջնականապես ծառայության գնել նոր գործի համար, վորն այժմ դարձել ե իր հենց յեկեղեցու գործը: Իդուր չեր ժողովրդական ավանդությունը տարակուսում, վոր խաչակրաց արշավանքի նախաձեռնությունը պատկանում եր պապին: Յեթե «Սուրբ Գաուֆրիդի կյանքի» հեղինակը պնդում ե, վոր պապը սեփական նախաձեռնությամբ գնաց Փրանսիա, ապա նա բանավիճում ե գերիշխող հակադիր կարծիքի հետ⁴⁾: Սխալվում ե Լյուշերը, յերբ խաչակրաց արշավանքն անվանում մի գործ, վոր ստեղծել, կազմակերպել ու ղեկավարել ե պապու թյունը⁵⁾: Սխալ ե Բրեյեն, յերբ Ուրբանոսին վերագրում

¹⁾ Epist. Urbani II, Migne, P. L., 151 հ., էջ 483:

²⁾ Annales Pisani, MG SS, 19-րդ հ., էջ 72:

³⁾ Tudebodius Imitatus RC, 3-րդ հ., էջ 174 Guil. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 42:

⁴⁾ Vita B. Gaufridi, R, 14-րդ հ., էջ 352:

⁵⁾ Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 230:

ե ինչ վոր հրաշագործություն, այն է՝ բոլորին համախմբում մի նպատակի շուրջ և հայացքների զարմանալի լայնություն¹⁾։ Մխալ և Շալանդոնը, յերբ վերագրում ե պապին այն յերախտիքը, վոր նա վեր բարձրացավ մասնավոր շահերից և կարողացավ պաշտպանել քրիստոնեյության ամենաընդհանուր շահերը²⁾։ Իրականությանն ավելի մոտ ե Ֆ. Ի. Ուպկենսկին, «Ասպետա» կան դոյակներում ու դուղերում արդեն բավական նկատելի յեր շարժումը հոգևոտ խաչակրաց արշավանքների, յերբ նրան անմիջականորեն մասնակցեց Ուրբանոս 2-րդ պապը։ Նույնիսկ կարելի յե կարծել, վոր առաջին խաչակրաց արշավանքը կիրականանար նաև առանց Կլեմենտի հուշակավոր ճառի³⁾։ Սակայն չի կարելի թերագնահատել այն մոմենտի նշանակությունը, վոր յեկեղեցին սանկցիա տվեց տեղի ունեցող շարժմանը։ Այս փաստի նշանակությունն այն չե, ինչ մտածում ե Բեդրերագովը⁴⁾, վոր ժողովրդին հարկավոր եր վորևե խրախուսանք վերելից, այլ այն, վոր նրա համար հարկավոր եր գնալը լեզալացնել։ Հիմք չկա Կլեմենտի ժողովում Ուրբանոս 2-րդի ճառը համարելու խրոնիկոսների ճարտասանական հնարանք, ինչպես անում ե Շալանդոնը⁵⁾, ի տարբերություն Հագենմայերից ու Ռյորիխտից։ Բայց նույնիսկ այն դեպքում եր, յերբ այս այսպես լիներ, ապա հարկավոր եր բացատրել, թե ինչու խրոնիկոսների հնարանքը հենց այսպիսի ուղղություն ընդունեց, ինչու եյին նրանք արշավանքը կապում ներքին խաղաղության հարցերի հետ⁶⁾։ Ջերելը պապի ճառի հրակայական հաջողությունը բացատրում ե բավական տարրերնակ կերպով նրանով, վոր «Յերուսաղեմի ազատագրման միտքը վաղուց ապրում եր մարդկանց մեջ, բայց միայն վոչ վոք ինքը չգիտեր այս մասին⁷⁾։ Միահամուռ խանդավառությունը, «աս»

1) Bréhier, հիշ. աշխ. էջ 60:

2) Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 15:

3) Ֆ. Ի. Ուպկենսկի, հիշ. աշխ., էջ 11:

4) Պ. Վ. Բեդրերագով, հիշ. աշխ., էջ 76:

5) Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 38:

6) Prutz, հիշ. աշխ., էջ 13: Rohricht, Pilgerfahrten, էջ 367:

7) Sybel, Gesch. des ersten Kreuzzuges, Leipzig, 1841,

տված և ուղում այս» բացականչությունը (այսինքն ուղում ե այն, ինչ արդեն արվում եր, վորի մասին բոլորը գիտեյին, բայց վորը մինչև այժմ արվում եր անլեզալ, — թերևս, առանց ասածու) բացատրվում ե հենց նրանով, վոր յեկեղեցու կողմից արշավանքին սանկցիա տալն ընդառաջեց մասսաների ընդհանուր ցանկության, դեպի նոր վայրեր շարժելու ցանկության։ Ճիշտ ե, սրա հետ միաժամանակ մասսաների շարժումն ուղղվում եր գերշխող դասակարգի համար ցանկալի հունով։ Ներքին խաղաղությունը չեր արշավանքի նախադրյալը, ինչպես հաստատում են Լյուշերն ու Դոբրաշ-Ռոժդեստովենսկայան, այլ, ընդհանուրապես, արշավանքին սանկցիա տալը միայն կարող եր ապահովել ներքին անդորրությունը։

Շատ հավանական ե, վոր Ուրբանոս 2-րդը մասամբ դատագործել ե խաչակիրներին հակապապ Կլեմենտ 2-րդի դեմ կովելու համար։ Վիլհելմ Մալմսբերացին ուղղակի գրում ե, «Ուրբանոս 2-րդ պապը յեկավ Ֆրանսիա։ Նրա գալստյան պատճառը պարզ եր. Գիբերտի կողմից Հռոմից վատրված՝ նա ուղում եր Ֆրանսիական յեկեղեցին գրավել իր կողմը։ Այս գաղտնի մտադրությունը հանրահայտնի չգարձավ, վորովհետև Բոնեմունդի նախաձեռնությամբ նա ամբողջ Յեվրոպան շարժեց դեպի ասիական արշավանք և ստեղծված ընդհանուր ազմուկի մեջ հեշտ եր դաշնակիցներ ստանալ և տիրել Հռոմին¹⁾։ Խաչակիրներին ավելի լայն կերպով ոգտագործելն այս պայքարում մասսաների վրդովված լինելու պատճառով ըստ յերևույթին, անկարելի յեր։ Իզուր ե Ստեֆենսոնը գտնում, վոր ավելի պակաս անշահասեր պապը հավատացյալներ խանդավառությունը կողտագործեր իր թշնամու՝ Գերմանիայի դեմ²⁾։ Այս փորձն արվեց, բայց, ըստ յերեվույթին, անհաջող։ Խաչակիրներին Կլեմենտ 3-րդի դեմ ոգտագործելու մասին խոսում ե նմանապես և Ռոտտ Ֆրեյդինգենացին³⁾։

1) Cuilelmus Malmesberiensis, De rebus gestis Anglorum, R., 13-րդ հ., էջ 6:

2) Stevenson, հիշ. աշխ., էջ 94: Sigibertus Gemblacensis, R., 13-րդ հ., էջ 260:

3) Otto Frisingensis, Chronicon, MG SS, 20-րդ հ., էջ 251; Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 138:

Արշավանքին մասնակցող ասպետներն ամենից առաջ ասպետական չքավորութեան ներկայացուցիչներ էյին, ֆեոդալական բազմազավակ ընտանիքները կրտսեր վորդիները, ավելի ուժեղ զբաղիները դեմ կովելիս հաջողութուն ունեցող մարդիկ և այլն: Առաջ ել ուխտագնացներն այսպիսի մարդիկ էյին: Որի նակ՝ Որդերիկ Վիտալը պատմում է նորմանդական մի կոմսուհու մասին, վորն իր ամուսնու մահվանից հետո ամուսնացավ վոչ հարուստ ասպետի հետ, և նրանք յերկուսով ել մեկնեցին Յերուսաղեմ¹⁾: Ֆրանսիական 12-րդ դ. «Յերուսաղեմի պատմութեան» մեջ պահպանված է հետևյալ ընտրող պատմումը Կլերմոնի ժողովի մասին: Պապն իր առջև նկատեց յերկու նստած կոմսերի և հարցրեց նրանց, թե ինչու նրանք խաչ չեն վերցնում: Կոմս դե Պերշը պատասխանեց. «Յես խաչ կվերցնեմ միայն այն դեպքում, յեթե Ռորերտ դե Բելեմը, վոր նստած է իմ կողքին, նույնպես խաչ վերցնի, վորովհետև նա ուզում է խլել իմ հողը: «Ռորերտ դե Բելեմը հայտնեց, վոր նա խաչ կվերցնի: Բայց նորմանդական դուքսը պապին ասաց՝ «խաչ մի տվեք նրան, վորովհետև յես նրան կզարձնեմ իմ յերկրի պահպանողը, վորի դեմ անգլիական և ֆրանսիական թագավորները չար դիտավորութուններ ունեն»: Նրանք խաղաղութուն կնքեցին յոթ տարով, և կոմս դե Պերշը խաչ վերցրեց²⁾: Պակաս ընտրող չե Որդերիկ Վիտալի պատմածը: Մենի կոմս Ելին, վոր կովի մեջ եր Վիլհելմ Նվաճողի հետ, վերջինիս հայտնում է. «,Իբրև ձեր հպատակը, ձեր բարեկամութունն եմ խնդրում, ուզում եմ ճանապարհ գնալ ձեզ հետ հաշտված», Յեվ թագավորը նրան պատասխանեց. «Ինչ ուր ուզում ես, բայց Մանս քաղաքը և կոմսութունը թող ինձ»: Ելին սրան պատասխանեց. «Յես ուզում էյի հեթանոսների դեմ կովել, բայց յես Քրիստոսի ավելի մոտիկ թշնամի գտա. մեր վրդի խաչը, վոր յես իբրև ուխտավոր, վերցրի ինձ վրա, չեմ հանի, այլ ընդհակառակը, յես այն կամրացնեմ իմ վահանին, սաղավարտին, իմ ամբողջ զենքին, իմ թամբին ու սանձին: Այսպես յես հանդես

1) Order, Vital., R, 12-րդ հ., էջ 609:

2) Li estoire de Ierusalem, RC, 5-րդ հ., էջ 627:

կգամ խաղաղութեան ու արդարութեան թշնամիների դեմ և կրուվով կպաշտպանեմ քրիստոնեական յերկիրը: Յեվ այսպես, իմ ձին ու իմ զենքը կկրեն այս սուրբ նշանը, և ով հանդես գա իմ դեմ, կկովի Քրիստոսի զինվորի դեմ»: Սրան Վիլհելմ Նվաճողը սառնասրտորեն հայտնեց. «Ուր ուզում ես գնա և ինչ ուզում ես արա, յես չեմ ուզում կովել խաչակիրներին դեմ, բայց Մանսը տուր ինձ¹⁾: Բնորոշ է նաև հետևյալ որինակը. յերբ Պյուրի յեպիսկոպոս Պոնտիոս Մավրիցիոսը չի կարողանում այլևս դիմանալ իր հակառակորդներին, նա մի կերպ «համաձայնութեան է գալիս նրանց հետ և մեկնում Յերուսաղեմ²⁾»:

Մեկնողները վաճառում են կամ գրավ են դնում իրենց ունեցվածքը, վորպեսզի սրանով անհրաժեշտ միջոցներ ապահովեն արշավանքի համար: Այսպես որինակ՝ դե Ֆե սենյորները Սեն-Շաֆֆր վանքին վաճառեցին իրենց կալվածքները. մի ամբողջ շարք պրովանսացի սենյորներ նույն կերպ վարվեցին³⁾: Ֆրանսիական թագավորը խաչակրաց արշավանքն ոգտագործեց նոր հողեր ձեռք բերելու համար, ինչպես որինակ, Բուրժ կոմսութունը: Ստեղծված դրութունն առանձնապես մեծ մասնաբաժնով ոգտագործեցին յեկեղեցական ֆեոդալները, վորոնք այս շրջանում փաստորեն վերացրին այն կանոնը, վորի համաձայն պահանջվում էր սենյորի թուլյութունը հողը վորևե կերպ հագուտ յեկեղեցու ոտարացնելու համար⁴⁾: Այս առնչութեամբ ընկնում էյին հողամասերի գները. որինակ, Իելիլի տվյալներով, Նորմանդիայում մի ակրի գինը 2—2¹/₂ լիվրից ընկավ մինչև 1—1¹/₂ լիվր: Արշավանք գնացողներից վոմանք իրենց միջոցներ մատակարարում էյին՝ կողոպտելով իրենց հպատակներին: Որինակ, Յիմմերնի կոմսերը (նրանք յոթ յեղբայր էյին) «առանց իրենց հոր և իրենց յեղբայրների գիտութեան կողոպտում էյին հպատակներին, առանձնապես Ռուլինգհոֆֆեն գյուղում, այնպես վոր նրանց գնալուց հետո գյուղում մեծ լաց ու կոծ էր տիրում...

1) Order. Vital., R, 12-րդ հ., էջ 670:

2) De Vic et Vaissette, հիշ. աշխ., 5-րդ հ., էջ 26:

3) Նույն տեղում, 5-րդ հ., էջ 397: 7-րդ հ., էջ 149:

4) Grandes chroniques de France, R, 12-րդ հ., էջ 134: Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 55:

ընդվորում կողոպուտին մասնակցում էլին նրանց ուղեկիցները ամբողջ յեռանդով նվիրվելով այս գործին¹⁾։

Գնացած ասպետների հոգսերից մեկն էր տանը թողնված ունեցվածքի պահպանումը։ Նրանք վրդովվում էին նրանց դեմ, ովքեր խաչ վերցնելով իրենց վրա, հետաձգում էին գնալը և իրենց դիրքն ոգտագործում գնացածների հաշվին հարստանալու համար։ Այսպես, պատրիարք Սիմեոնը գրում է տանը հետևյալը. «Դուք գիտեք, վոր բանադրման են յենթակա բոլոր նրանք, ովքեր խաչ են վերցրել և մնացել տանը»²⁾։ 1098 թ. ամառը Աեսելմ Ռիբեմոնացին գրում է սուեն. «Մնդրում ենք ձեզ պաշտպանել մեր հողը։ Պաշտպանել խեղճերին բռնակալների դեմ, միջոցներ ձեռք առնել կեղծ ուխտագնացների դեմ, ստիպել նրանց կրկին խաչ վերցնելու և դիմելու արշավանքի, կամ թե չե բանադրել նրանց»³⁾։ Իսկ նույն տարվա սեպտեմբերին խաչակիրների առաջնորդները շատ թախանձագին խնդրանքով դիմում են Պապին⁴⁾։

Բյուզանդացիք, վոր վարժվել էին գործ ունենալ արևմտա-ևրոպական վարձկանների հետ, ասպետ-խաչակիրների վրա նախում էին ուղղակի իբրև վարձկան զորքի նոր կոնտինգենտի։ Բայց միաժամանակ նրանք արշավանքի առաջնորդների նպատակներին վերաբերվում էին մեծ անվստահությամբ, տարակուսելով, վոր նրանք մտադրություն կունենան նոր կալվածքներ նվաճելու ի հաշիվ Բյուզանդիայի։ «Յուրաքանչյուր ֆրանսիացի ձգտում էր մյուսից առաջ անցնել... Լատին ժողովուրդը փող շատ է սիրում, բայց յերբ բանը վերաբերում է հող նվաճելուն, ապա նա կորցնում է իր բանականությունը և անզուսպ է»։ Այսպես է բնորոշում խաչակիրներին Աննա Կոմինան, նրանց սովորեցնելով Հյուզո Վերմանդուայի բերանով արտասանված հետևյալ խոսքերով. «Դուք պետք է մնայիք տանը և ձեռնպահ մնայիք ուրիշ ունեցվածքից։ Բայց քանի վոր դուք արդեն այստեղ եք

¹⁾ Zimmerer, Chronik, հրատ., Hagenmeyer, Archive de l'Orient latin, 3-րդ հ., 1884, էջ 24, 32։

²⁾ Epist. sim. patr., տես Hagenmeyer, Kreuzzugsbriefe, էջ 141։

³⁾ Epist. Anselmi Ribem., նույն տեղում, էջ 160։

⁴⁾ Epist. princ., նույն տեղում, էջ 165։

յեկել, ապա դուք կարիք ունեք կայսեր բարեհաճության, և յեթե դուք նրան չլսեք, ապա ձեր բանը վատ կլինի»¹⁾։

Գերմանիայի հակապապական շրջաններում ֆեոդալները շահագրգռված էին, վորպեսզի մարտունակ մարդկանց հետ պահեն հայրենիքում և նրանց ուղղեն պապի կողմնակիցների դեմ։ Ուստի, Եկեհարդի խոսքերով «այս փողն այնտեղ ավելի պակաս էր հնչում»։ Սակայն այն շրջաններից, վորոնք գտնվում էին պապի կողմնակիցների իշխանության ներքո—Կոնստանցի, Զալցբուրգի և Նասսաուի յեպիսկոպոսների շրջանից—բավականաչափ ջոկատներ միացան արշավանքին²⁾։

Մաչակրաց արշավանքին առաջնորդներ էին պետք։ Նրանք գտնվեցին հանձին այն խոշոր ֆեոդալների, վորոնք կապված էին Կլյունիական շարժման հետ և մասամբ էլ միմյանց հետ ազգակցական կապերով, վորոնք արշավանքին մասնակցելու մեջ միջոց էին նկատում հայրենիքում գեղարին դրությունից զուրս գալու համար։ Այս անհաջողակ թագավորներից յուրաքանչյուրն իր առանձին պատճառն ուներ առմիշտ կամ ժամանակավորապես իր հայրենիքը թողնելու համար։ Քննենք դրանցից յուրաքանչյուրին առանձին։

Գոտֆրիդ Բուլոնացին աննշան կոմսի զավակ, իր մայր իվայից, վոր Գոտֆրիդ Մորուքավորի դուստրն էր, Գոտֆրիդ Կուդի մահվանից հետո ժառանգեց Ներքին Լոթարինգյան զբքսությունը (1076 թ.), բայց Հենրիկոս 4-րդ կայսրը չհաստատեց այդ ժառանգությունը։ Նա կայսեր կողմնակիցն էր, մասնակցել էր հակաթագավորականների դեմ մղված կռվին ու գերմանական ասպետների կողմից Հոմի գրավմանը և 1089 թ. հաստատվել իբրև դուքս։ Գոտֆրիդ Բուլոնացին մշտական և սակավ հաջողակ կռվի մեջ էր իր դրացիների՝ Վերդենի յեպիսկոպոսի հետ, վոր Նամյուրի կոմսերի կողմն էր բռնել նրա դեմ սուրբ Գուբերտ վանքի հարցում, ընդվորում նա, կայսեր կողմնակից լինելով, անսկզբունք կերպով աջակցում էր պապի կողմնակից սուրբ Գուբերտի վանքի արբհորը։ Նրա զղյակ Բուլոնը գտնվում էր ազամագիտական կարևորագույն կետում, Լոթարինգիայի և բուն Գերմանիայի սահմանագլխին։ Դրյակի շրջակայքը հարուստ էր ա-

¹⁾ Anna Comnena, Alexias, RC grecs, 1-ին հ., էջ 6, 8, 24։

²⁾ Zimmerer, Chronik, էջ 63, 66։

բոտներով ու անտառներով: Զարմանալի չէ, վոր նրա շուրջը կրքեր յեռացին: Միայն 1082 թ. Գոտֆրիդը կարողացավ Նամ-
յուրի կոմսից հետ ստանալ իր զոյակը Լիեժի յեպիսկոպոսի ոգ-
նությամբ, վորը Գոտֆրիդ Մորուքավորի մահվանից հետո ան-
ցավ նրա կողմը: Գոտֆրիդ Բուլյոնացին իսկական ավազակ-աս-
պեա եր. Լավրենտիոս Լիեժացու տեղեկուլթյուններով նա ճերով
ու սրով մորեզնում եր մերոնց դեմ¹⁾: Բուլյոն զոյակը, Եգիդիոս
Որվալացու ասելով շատ մոտ եր գտնվում Լիեժի յեպիսկոպոսի
կալվածքներին, վորոնց ամայացնում եր Գոտֆրիդը. այնպես վոր
յեպիսկոպոսն ամեն կերպ ջանում եր ձեռք բերել այս զոյակը,
վորպեսզի խողաղուլթյունն ապահովի վոչ միայն իր, այլև իր
բոլոր դրացիներին համար²⁾: Խաչակրաց արշավանքի գնալով,
Գոտֆրիդն այս զոյակը և իր ֆնացած կարողուլթյունը վաճառեց
Լիեժի յեպիսկոպոսին յերեք հազար արծաթե մարկով, իսկ Մոսե,
Մոսեն և Ֆալկենշտայն կալվածքները՝ Վերդենի յեպիսկոպոսին:
Նա ուրախուլթյամբ կառչեց Արևելքում բախտ վորոնելու հնա-
բավորուլթյանը, իր հետ վերցնելով իր յեղբայրներ Բալդուինին
ու Յեվստաքիոսին և ստացած փողով հավաքագրելով զինված
մարդիկ: «Նա ամեն տեսակ միջոցներ եր վորոնում, վորպեսզի
փող գտնի զինվորական մարդիկ հավաքագրելու համար... Նրա
վորոշմանը քիչ չնպաստեցին մեծ արյունահեղուլթյունն ու մըշ-
տական պատերազմները, վոր այն ժամանակ կային կայսեր և
գերմանական իշխանների միջև³⁾: Գոտֆրիդն ոգտագործեց այն
ժամանակ տարածված լուրերը, թե առաջիկայում հրեյական
ջարդեր են լինելու, վորպեսզի Մայնցի ու Քյոլնի հրեյաներից
խոշոր գումարներ ստանա իբրև թե նրանց պաշտպանուլթյան
համար: Աննա Կոմինյանն ասում և, թե Գոտֆրիդն ընկճված եր,
քանի վոր նա, կալվածքներ չունենալով, թողեց հայրենիքը⁴⁾:

1) Laurentus Leod., R, 13-րդ հ., էջ 628:

2) Aegidius Aureaevallensis, Gesta pont. Leod., R, 13-րդ հ., էջ 606: Triumphus St. Lamberti, MG SS, 20-րդ հ., էջ 499: Albericus mon. Trium. Fontium, Chronicon, R, 13-րդ հ., էջ 688:

3) Zimmerer, Chronik, էջ 21; Order. Vital., R, 12-րդ, էջ 666:

4) Anna Comnena, Alexias, էջ 34: Röhrich, հիշ. աշխ., էջ 59:

Գոտֆրիդի յեղբայր Յեվստաքիոսը վորպես Ռոբերտ Նորման-
դացու կողմնակից մասնակցեց նրա հոր՝ Վիլհելմ Նվաճողի դեմ
սկսված ապստամբուլթյանը: Գոտֆրիդի քեռի Գոտֆրիդ Կուզն
ամուսնացած եր պապի հայտնի կողմնակից Մաթիլդ Տոսկանա-
ցու հետ:

Ռայմունդ Տուլուզացին անվանապես իշխում եր Ֆրանսիա-
յի տերրիտորիայի ամենից ուժեղ պետուլթյուններից մեկում:
Բայց իրականում նա միանգամայն անզոր եր իր հզոր վասսալ-
ներին, առանձնապես յեկեղեցական վասսալների մեջ: Նա Տուլուզի
կոմս Պոնսի յերկրորդ վորդին եր, և նրա մահվանից հետո (1061
թ.) նրա ավագ վորդի Գեյլում 4-րդը ժառանգեց հայրական կալ-
վածքները: Գրեգոր 7-րդ պապը Վիլհելմ Բուրգունդացուն գրած
իր հայտնի նամակում (1074 թ.) հիշատակում և Ռայմունդի մա-
սին, իբրև յեկեղեցուն առանձնապես հավատարիմ մարդու, վորն
ինչ-վոր խոստում և տվել «զեպի նա բարձրացրած ձեռքերով»
պաշտպանելու սուրբ Պետրոսի գահը¹⁾: Ռայմունդն ամուսնացավ
Պրովանսի կոմսի ժառանգուհի՝ իր մորաքրոջ աղջկա հետ, վորի հա-
մար յեկեղեցու կողմից բանադրվեց: Միայն 1079 թ. նրա ավագ յեղ-
բայրը նրանովեց հայրական կալվածքների մի մասը և 1088 թ. նրան
նշանակեց իր ժառանգորդը: Մինչ այս նա համարվում եր «առանց
հայրական վորեկ ժառանգուլթյան»²⁾: 1080 թ. Ռայմունդը յեր-
կրորդ անգամ ամուսնացավ Ռոժեր 1-ին Սիցիլիացու աղջկա հետ
և 1091 թ. իսպանական արաբները դեմ արշավելու կապակցու-
լթյամբ յերկրորդ անգամ ամուսնացավ Երվիրա Կաստիլացու հետ:
Այս ամուսնուլթյունները բացահայտրեն հետապնդում էին նոր
կալվածքներ ձեռք բերելու կամ դեթ այսպես ձևացնելու նպա-
տակ: 90-ական թվականներին Հարավային Ֆրանսիայում լրիվ
ընթացքով տեղի յե ունենում յեկեղեցական ոտարացված կալ-
վածքների վերականգման և յեկեղեցական սեփորմի կիրառման
պրոցես, վորի կենտրոններն էին՝ Մուլասակ, Լեզա և Սեն-Փիլ աբ-
բայուլթյունները³⁾: Ռայմունդի գլխավոր հակառակորդն եր Պուա-

1) Epist. Gregorii 7, Migne, P. L., 148 հ.:

2) Vita St. Roberti abb. Casae Dei, R, 14-րդ հ., էջ 69: Hagenmeyer, Gesta, էջ 131:

3) De Vic et Vaissette, 3-րդ հ., էջ 450, 465, 477, 478; 5-րդ հ., էջ 257, 273, 298, 359, 366, 372, 382, 384—386, 389, 392—395, 397:

տակէ կոմս Գիւլյոմ Գ-րդը՝ նրա քրոջ աղջկա ամուսինը: Ըստ յե-
րևույթին, Գիւլյոմը կապված էր Ռայմունդի վասսալներէ հետ և
զիսմամբ խուսափեց խաչակրաց արշավանքին մասնակցելուց:
1098 թ., Ռայմունդի բացակայութեան ժամանակ նա գրավեց
Տուլուզ քաղաքը, սրա համար ճարպկորէն ոգտագործելով Սեն-
Միքէլի յեկեղեցու կանոնիկոսներէ և Ռայմունդի վորդու կոն-
ֆլիկտը: Ռայմունդին հովատարիմ Կագուրի յեպիսկոպոսը չկարո-
ղացավ զիմագրութեան ցույց տալ, վորովհետև իր վասսալները
լքեցին նրան: Յերբ ավելի ուշ (1100 թ.) Գիւլյոմ Պուտանվացին
ինքը ձեռնարկեց խաչակրաց արշավանքի, նա Տուլուզի կոմսու-
թեանը փոխով գրավ զրեց Ռայմունդի նույն վորդու մոտ, վորից
նա գրավել էր: Ռայմունդը գնալուց առաջ, ըստ յերևույթին,
վաճառեց Կագուրը և Ռոզեն¹⁾: Ավանդութեաններ գոյութեան ու-
նեցին, թե Ռայմունդն արդեն ավելի առաջ Պագեստինումն էր և
իբրև թե թուրքերի հետ ընդհարվելիս այնտեղ կորցրեց իր աչքը:
Այն փաստից, վոր նրա վորդի Բերարանը բանագրված էր յեկեղե-
ցու կողմից Սեն-Յիլի բբբայութեանը կողոպտելու համար, վորը
վայելում էր Ռայմունդի հատուկ բարեհաճութեանը, կարելի յե
յեղբակացնել, վոր աննորմալ հարաբերութեաններ գոյութեան
ունեցին հոր և վորդու միջև: Հարջի առնելով, վոր Հարավային
Փրանսիայում յեղել էյին խաչ վերցնելու զեպքեր մինչև պապի
յելու թը (Փուռայի կոմս Ռոժերը 1095 թ. ապրիլին), նկատի ու-
նենալով և հարջի առնելով այն շտապողականութեանը, վորով
Ռայմունդն ինքը վորոշեց գնալ արշավանքի, կարելի յե յեն-
թաղել, վոր Ռայմունդը Կլերմոնի ժողովից շատ առաջ արդեն
նախկին էր խաչակրաց արշավանքի պլաններին և վոր Գիւլյոմ
Մալմսբերացու այն տեղեկութեանը, թե Ռայմունդն ու Կագա-
րի յեպիսկոպոսը խրախուսում էյին Ուրբանոսին իր մտադրու-
թեաններէ մեջ, զուրկ չե հիմքից: Ռայմունդն արշավանքի մյուս
առաջնորդներէ համեմատութեամբ հարուստ էր: Նրա գլխավոր
նպատակն էր ապահովել Տուլուզի պետութեան ամբողջութեանը
Պրովանսի ասպետներէ ամենաանհանգիստ մասը հեռացնելու և
յեկեղեցու հետ սերտ դաշինք կնքելու միջոցով:

¹⁾ Նույն տեղում, 5 հ., էջ 399; Order. Vital., R, 12-րդ հ.,
էջ 677; Guil. Neubrig., Hist. Anglic., R, 13-րդ հ., էջ 105:

²⁾ Sba Migne, P. L., 163 հ., էջ 123:

Վիլհելմ Նվաճողի ավագ վորդի Ռոբերտ Նորմանդացին հոր
կենդանութեան ժամանակ համարյա վոչ մի կալվածք չստացավ,
վորին նա շատ էր ձգտում: Որդերիկ Վիտալը հետևյալ խոսքերն
է դնում նրա բերանը. «Յես ի՞նչ անեմ և ի՞նչ տամ իմ գրուծի-
նավորներին: Յես չեմ ուզում մշտապես քո վարձկանը լինել
ուզում եմ ինձ համար մի բան ունենալ, վորպեսզի ըստ արժա-
նույն վճարեմ նրանց, ովքեր ծառայում են ինձ: Յես հաստա-
տապես վորոշել եմ և ուզում եմ, վոր բոլորն իմանան, վոր Նոր-
մանդիայում յես այլևս վոչ վորքի չեմ ծառայելու, իբրև ատելի
ստրուկ: Յես կջանամ ծառայել արառասանանում, թերևս այնտեղ
յես կնվաճեմ այն զիրքը, վոր ինձ խայտառակ կերպով մերժում
են իմ հայրենիքում¹⁾: Ժերբերուս զղյակում նա հովաքեց «շար-
քային ասպետներին և նրանց շատ ավելի խոստացավ, քան նա
կարող էր տալ²⁾: Փրանսիական Փիլիպ 1-ին թագավորի աջակ-
ցութեամբ Ռոբերտն ապստամբութեան և բարձրացնում հոր
դեմ: Հոր մահվանից հետո (1087 թ.) նա ստանում է Նորմանդական
դքսութեանը, բայց անմիջապես կովի մեջ է մանում իր կրտսեր
յեղբայր Վիլհելմ Շեկի հետ՝ անգլիական գահի համար: Հենց 1094
թ. Փիլիպ 1-ինը լքում է նրան, և Ռոբերտ Նորմանդացին ըս-
տիպված է լինում գնալու խաչակրաց արշավանքի, «վախենալով,
վոր ավելի վատթար կլինի³⁾: Նորմանդիան նա հինգ տարով
գրավ զրեց անգլիական թագավորի մոտ 10 հազար մարկով: Նրա
ղրացի Անժուի կոմսն ոգտագործեց նրա բացակայութեանը Նոր-
մանդիայի վրա հարձակվելու համար: Իր կնոջից, վոր Ապուլիի
Ֆեոդալի աղջիկն էր, իբրև ոժիտ ստացած փողը Ռոբերտը վատ-
նեց⁴⁾: Նա իբրև թե հրաժարվեց Յերուսաղեմի թագավորի պաշ-
տոնից, հուսալով տիրանալ անգլիական գահին, բայց Տինշբերյի
ձակատամարտում (1106 թ.) անգլիական թագավոր Հենրիկոս
1-ինը ջարդեց նրան և նա իր կյանքն ավարտեց բանտի մեջ
Անգլիայում՝ «զրկված յերկու գահից ել—Յերուսաղեմի, վոր նա
մերժել էր, և Անգլիայի, վորին նա ձգտում էր»⁴⁾: Ռոբերտի

¹⁾ Order. Vital., R, 12-րդ հ., էջ 601:

²⁾ Նույն տեղում, էջ 663:

³⁾ Guil Malmesb., R, 13-րդ հ., էջ 8:

⁴⁾ Gervasius Tilberiensis, Otia imperialia, R, 14-րդ հ.:

քրոջ ամուսինը Ստեֆան Բլուացին եր՝ խաչակրաց արշավանքի ակնասովոր մասնակից, վորի մասին կխոսենք ստորև:

Ռոբերտ Ֆլանդրացին կողոպտիչ պատերազմ եր վարում Կուլմբրեյի յեպիսկոպոսի դեմ: «Նա յերկիրն այնպես կողոպտեց, վոր նա մնաց առանց հողազործների և այնտեղ չկային յեզներ, կովեր ու այլ անասուններ. իսկ աղամարդիկ ու կանայք, մեծերն ու յերեսխաները վախչում էյին և վողորմություն խնդրում ուրիշ յերկրներում»²⁾: Նրա դեմ գավազբություններ էյին կազմակերպվում: Նրա հայր Ռոբերտ Ֆրիզը, ինչպես հայտնի յե, արդեն 80-ական թվականներին Պաղեստինումն եր և ծառայում եր բյուզանդական կայսեր: Վերջինս հատկապես Ֆլանդրիայից եր վարձկաններ սպասում: Այսպիսով, Արևելք արշավելու միտքը նոր չեր այս ընտանիքում:

Ստեֆան Բլուացին հարուստ իշխան եր. նրա մասին ասում էյին, թե նա այնքան զղյակներ ունի, վորքան որ կա տարվա մեջ: Բայց նա ուներ չորս վորդի, և նրա նամակն ուղղված կընտըր, վոր մենք մեջ ենք բերում ստորև (եջ 59), ցույց ե տալիս թե, ինչպես եր նա հոգ տանում իր գավակների ապահովման համար: Բացի սրանից, Բուլալի կոմսերի դեմ ստեղծվեց շատ վըտանգավոր միություն՝ կազմված Անգլիայի ու Ֆրանսիայի թագավորներից և Ֆլանդրիական կոմսերից:

Այն ժամանակ, յերբ շարքային սապեաների ու գյուղացիների՝ խաչակրաց արշավանքին մասնակցելու անտեսականքաղաքական շարժառիթները միանգամայն գիտակցել էյին ավելի խորաթափանց ժամանակակիցները, առաջնորդների մասնակցության շարժառիթներն առաջին հայացքից ավելի քիչ էյին պարզ, և նրանց մասնակցությունը բացատրվում եր միամտորեն. «Զի կարելի հավատար, վոր միանգամայն ապահովված մարդիկ առանց ասածու ազդեցության գնային Արևելք՝ պատերազմելու»²⁾: Իսկապես ֆեոդալական սենյորներին Արևելք տարան

1) Chronique de Cambrai, R, 13-րդ հ., եջ 487: Hariulfus, R, 12-րդ հ., եջ 58: Order. Vital., R, 12-րդ հ., եջ 605: Flach, հիշ. աշխ., 3-րդ հ., եջ 522:

2) Baldricus Dolensis, Hist. Hierosolymitana, RC, 4-րդ հ., եջ 9:

իրենց կալվածքները հաստատուն ու ապահով դարձնելու, նրանցում խաղաղությունն ամրացնելու ձգտումը կամ հայրենիքում խճճված հանգամանքները: Կարելի յեր առարկել, վոր արշավանքի մեջ չմտած մյուս ֆեոդալների մոտ կային նույնպիսի դժվարություններ, պատերազմներ, վատ հարևաններ և այլն, բայց կոնկրետ վերլուծությունը ցույց ե տալիս, վոր հենց առաջին խաչակրաց արշավանքի մոմենտին արշավանքի գնացած ֆեոդալների զբոսընուն ու հեռանկարներն առանձնապես վատ էյին:

Հարավային Իտալիայի զբոսընուն վերլուծությունը դուրս ե տվյալ հողվածի շրջանակներից: Ուստի սահմանափակվենք հետևյալ զիտոգություններով. հարավային Իտալիական նորմանների մասնակցությունը խաչակրաց արշավանքին մասսայական ընդթ չի կրում, այլ բացառապես հանդիսանում ե սապեաների մի փոքրիկ խմբի (500 հոգի) գործ՝ Բոհեմոնդի ու Տանկրեդի գլխավորությամբ, Բոհեմոնդը թեև Ռոբերտ Գլիսկարի ավագ վորդին եր, հեռացվեց գահաժառանգությունից հոգուս իր կըրտսեր յեղբոր Ռոժեր Բորսի՝ իր հոր յերկրորդ, լանգոբարդցի կնոջ ազդեցությամբ: Մինչև 1089 թիվը նա կովում եր յեղբոր դեմ, բայց այնուհետև պապի միջնորդությամբ հաշտվեց նրա հետ: 1092 թ. Ուրիա քաղաքի պաշարման ժամանակ Բոհեմոնդը կորցրեց իր ռազմական ուժերի մեծ մասը: 1096 թ. նա ողնեց իր յեղբորը նորմանների դեմ ապստամբած Ամուլթա քաղաքի պաշարման ժամանակ: Բայց հանկարծ նա դադարեցրեց պաշարումը և իր սապեաների հետ միասին անցավ խաչակրաց արշավանքի, այնպես վոր նրա յեղբայրը մնաց մենակ և վերադարձավ Միցիլիա՝ «տիրելով, վոր կորցրել ե իր մարդկանց»: Սա մեզ զբոսում ե մտածելու, վոր ամալթացիք առևտրական կայուն կապեր ունենալով Միրիայի հետ և մեծ միջոցներ, աջակցում էյին Բոհեմոնդի այսպիսի դարձին¹⁾: Բացի սրանից, ըստ յերևույթին նշանակութուն ուներ Ապուլիայով անցնող խաչակիրների ուժերն իրեն միացնելու հնարավորությունը: «Նա (Բոհեմոնդը—Պ. Կ.) լսել եր, վոր հսկայական քանակությամբ քրիստոնյաներ են յեկել Ֆրանսիայից և ուզում են գնալ տիրոջ գերեզմանը և կովել հեթանոսների դեմ: Այն ժամանակ նա սկսեց յեռանդուն կերպով

1) Luchaire, հիշ. աշխ., եջ 89: Gesta, եջ 1233:

տեղեկանալ, թե ինչ զենք ունեն այդ մարզիկ, Քրիստոսի ինչ նշան են կրում նրանք և ուղղական ինչ կանչ ունեն: Նրան պատասխանեցին. նրանք կրում են պատերազմի համար միանգամայն պիտանի զենք, աջ ուսի կամ կրծքի վրա նրանք կրում են Քրիստոսի խաչը, իսկ նրանց կանչն է՝ «Աստված այս է ուզում» («Cesta»)¹): Մայրաքրքրան ուղղակի գրում է. «Նա (Բոհեմոնցը:—Պ. Կ.) տեսավ, թե ինչպես մի մեծ մասսա, բայց առանց առաջնորդի, շարժվեց Ապուլիայի վրայով, և նա ուղեց դառնալ այս գործի առաջնորդը»²): Վոր կրոնական շարժումներն այստեղ վոչ մի դեր չունեյին, յերևում է արդեն նրանից, վոր Ամալթան պաշարած գործի մեջ կաշին մեծ քանակությամբ արարենը:

Ռազուլթ Կաոնացին շատ միամտորեն և միաժամանակ հաջող վերլուծում է իր հերոս Տանկրեդի հոգեբանությունը. «Նրա հոգին ծվատում էյին այն տարակույաները, թե ասպետության որենքները հակասում են ասածու որենքներին: Աստված պատվիրել է, վոր յեթե խփեն քո մի այտին, մոտեցնես մյուսը: Իսկ աշխարհիկ ասպետությունը չի խնայում նույնիսկ հարազատ արյունը: Աստվածը պատվիրում է շապիկը տալ նրան, ով վոր հանի քո վերնազգեստը: Ասպետությունը պատվիրում է խլել ամեն ինչ... Բայց յերբ Ուրբանոս պապը խոստացավ թրջություն տալ բոլոր այն քրիստոնյաների մեղքերին, ովքեր կգնան պատերազմելու հեթանոսների դեմ, այն ժամանակ այս հերոսի մեջ արթնացավ մինչ այդ քնած խիզախությունը»: Վոչ միայն բյուզանդացիք, այլև արևմտայեվրոպական աղբյուրները Բոհեմոնցին առանձին նենգ մտադրություններ են վերագրում Բյուզանդիայի նկատմամբ:

Հյուսիսային իտալական քաղաքների մասնակցությունն արշավանքին՝ կապված էր այս քաղաքների սուևարական շահերի հետ, բայց այնտեղ ել շարժումը խոր մասսայական շարժման բնույթ չէր կրում, ինչպես էր Ֆրանսիայում³): Սիրիայում խա-

¹) Gaufred. Malaterra, Muratori, 5-րդ հ., էջ 591, 599: Lupus Protospatarius, Rerum Napolit. Chron, նույն տեղում էջ 46:

²)Rad. Cadonensis, Gesta Tancredi, RC, 3-րդ հ., էջ 605:

³) Annales Pisani, MG SS, 18-րդ հ. էջ 239:

չակիր գործին միացավ ծովահենական նավատորմը: «Նրանք (ծովահենները:—Պ. Կ.) հայտարարեցին, վոր իրենք քրիստոնեյական ասպետներ են Ֆլանդրիայից, Ֆրեդիայից ու Ֆրանսիայի այլ մասերից և վոր իրենք ութ տարի շարունակ ծովահեն են յեղել... Ծովային այս հավաքախմբի մեջ կար մի վոմն Վինիմեը՝ նրանց բոլորի առաջնորդն ու ղեկավարը, վոր Բուլցոնից էր, կոմս Յեվստաքիոսի տիրապետության շրջանից»: Հազիվ թե այս «ծովային հավաքախումբը կողոպտելիս լիներ բացառապես արար ծովագնացների¹):

8

Սաչակրաց արշավանքի կազմակերպիչները շարժման մեջ գտնվող գյուղացիական մասսաներին իրենց ազդեցությանը յինթարկելու համար պետք է ոգտադործեյին այն սպիտատորքարողիչներին, վորոնք, ինչպես Պետրոս Անապատականը, դեռ մինչև Կլեմմոնի ժողովը սրբազան պատերազմ էյին քարոզում մասսաների մեջ: Վերջինս միջնորդի դեր էր խաղում Ֆեոդալամասսաների մեջ: Վերջինս միջնորդի դեր էր խաղում Ֆեոդալական վերնախավի ու ժողովրդական մասսաների միջև, և որչեկան վերնախավի ու ժողովրդական մասսաների միջև, և որչեկան տիվորեն նրա ինդիլին էր գյուղացիության փախուստը գերիշխող դասակարգի համար ցանկալի հունի մեջ դնել և այս շարժումը կապակցել ասպետական արշավանքի հետ: Վոչ մի հիմք չկա առասպել համարելու նրա գործունեյությունն ու նրա նման անձանց գործունեյությունը մինչև Կլեմմոնի ժողովը: Այս պատմումների առասպելական լինելու զեպքում հարկ կլիներ պատասխանելու այն հարցին, թե ինչու առասպելն իր փառապակով պատեց վոչ թե Ուրբանոս 2-րդի փայլուն դեմքը, այլ Պետրոս Անապատականի, վոր ուներ մութ ծագում և մութ անցյալ: Սկզբնական աղբյուրների լուսությունը մինչև Կլեմմոնի ժողովը նրա գործունեյության մասին հեշտությամբ բացատրվում է նրանով, վոր այս աղբյուրները բղխում են վոչ այն վայրերից, վորտեղ ընթանում էր Պետրոսի գործունեյությունը: Աննա Գոմնինան, վորի վրա հազիվ թե կարելի լինի կասկածել, թե նա

¹) Albertus Aquensis, Hist. Hierosolymitana, RC, 4-րդ հ., էջ 348:

դտնվում եր խաչակիրները մեջ տարածված առասպելների ազդեցութեան տակ, միանգամայն կոնկրետ պատմում ե Պետրոսի անհաջող ուխտագնացութեանը Յերուսաղեմ, նրա ընդհարումները թուրքերի հետ և նրա զերն իբրև խաչակրաց արշավանքը նախաձեռնողի: Նա նույնիսկ հաղորդում ե, վոր բյուզանդական կայսրը զիտեր այն մասին, վոր Պետրոսն առաջ տառապել ե թուրքերից¹⁾: Նա, իբրև թե զիտեր արաբներն և Սիլիսիայի տեղական պայմանները²⁾: Մի ավելի ուշ ապրող գրողի մոտ մի արձագանք ե պահպանվել Պետրոսի ոպողիցիոն շրջանից, յերբ Պետրոսը «մեղադրում եր քրիստոնյա իշխաններին, վոր նրանք դատարկ բաներով են զբաղվում և սառնասիրտ վերաբերվում իրենց ժամանակի աղետներին, վորոնց վերացման համար նրանց ուժերը կնեւեյին...Նրանց մեղքը նրանով ե ավելի ծանր, վոր նրանց հաղթանակն ապահովված կլիներ և այն ել այնպիսի գործում, վորից ավելի փառավոր գործ չկա³⁾»:

Պետրոսի արշավանքի գնալու մոմենտը վորոշվեց մի կողմից մաստանների անհամբերութեամբ, վորոնց չեր կարելի զսպել գարունը գալուց հետո մինչև պապի սահմանած ժամկետը, մյուս կողմից՝ ձմեռային արշավանքի անհնարին լինելը: Հանրահայտնի յե խաչակրաց արշավանքների գյուղացիական այն շոկատների բախտը, վորոնք գնացին Պետրոսի, Գոաշալի, Եմիլիոյի և ուրիշները զեկավարութեամբ, յեթե սահասարակ կար զեկավարութեան: Մերձհոնեսոսյան քաղաքներում նրանք հրեյական վայրագ ջարդեր սարքեցին: Հրեյական ջարդերն այս դարերում ել գերիշխող դասակարգի սիրելի միջոցն եր իրենցից հեռացնելու կեղեքվածների զայրութիւնը և ուղղելու իրենց համար համեմատաբար անվտանգ հունով: Այս շոկատների հսկայական մասսան կոտորվեց ճանապարհին կամ Փոքր Ասիայում. նրանց մնացորդները միացան այն գործին, վորն արդեն ասպետները զեկավարութեամբ—կենտրոնանում եր Կոստանդնուպոլսում: Այս

շոկատներում շատ քիչ ասպետներ կային—ըստ յերևույթին դրանք Գոաշի Չուկուրի տիպի ասպետներ եյին¹⁾: Աղբյուրները մեծ մասը դասակարգային բացահայտ առեւտրութեամբ ե վերաբերվում այս գյուղացիական արշավանքներին, մասնավորապես Պետրոսին: Եկկեհարզը նրանց կշտամբում ե այն բանում, վոր նրանք վարկաբեկում եյին խաչակրաց արշավանքի վողջ գաղափարը²⁾: «Cesta»-ն պատմում ե Պետրոսի մարդկանց անկարգութեանները Կոստանդնուպոլսում³⁾: Պետ Իլիոն հեզնական վոտանավորներ ե նվիրում Պետրոսին. «Նրանց առաջնորդը Պետրոս Անապատականն եր, սրա համար միանգամայն անպետք...Նրանք մի քիչ հոգ տարան փողի մասին, կարծելով, թե նրանց համար փող ամեն տեղ կգտնվի, և վոր նրանք՝ ավետարանի քարոզիչներն ու հետևորդները, ավետարանից ամեն տեղ կստանան անուշուկ և հագուստ⁴⁾»: Ռորերտ Կուսակրոնը պատմում ե, վոր Պետրոսը մեծ հեղինակութեան եր վայելում համայնիկների մեջ և ավելի շատ եր հարգվում նրանց կողմից, քան վորևէ յեպիսկոպոս կամ աբբահայր, վորովհետև նա վոչ հաց եր գործածում, վոչ ել միս, սակայն զինի յեր խմում և ուտում մնացած ամեն մի ուտելիք, այսպիսով, հավակնելով ճգնավորի համբավի, սակայն միաժամանակ չհրաժարվելով յերկրային հաճույքներից⁵⁾: Գոաշալի, ըստ Ալբերտ Ասիսենացու, հսկայական փող հավաքեց⁶⁾: Ռայնալդը, ըստ Բոգրի Գոլացու, իր յեղբայրներին մատնում եր թուրքերին⁷⁾: Վիլհելմ Կարպենտարին արշավանքի գնալուց առաջ կողոպտեց չքավորներին⁸⁾: «Համառ ու կամակոր ժողովուրդը չի կարողանում տանել ոգտակար կարգապահութեան լուծը⁹⁾»: Այս բոլոր բացասական բնու-

1) Röhrich, հիշ. աշխ., էջ 33—58:

2) Eccehardus, էջ 130:

3) Cesta, էջ 121:

4) Fulcherius Carnotensis, Gesta Francorum, RC, 3-րդ հ., էջ 704:

5) Robert. Monach., նույն տեղում, էջ 73:

6) Albert. Aquensis, RC, 4-րդ հ., էջ 289:

7) Baldricus Dolensis, նույն տեղում, էջ 19:

8) Guibert. Novig., նույն տեղում, էջ 173:

9) Guillelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 63:

1) Hagenmeyer, Peter der Fremite, Lpz., 1879, էջ 121; Anna Comnena RC grece, 1-ին հ., էջ 47:

2) La Chanson d'Antioche, Paris, 1-ին հ., էջ 42:

3) Benedictus Accolitus, De bello a Christo... gesto, RC, 5-րդ հ., էջ 534:

Թագրումները կարգալուծ, չի կարելի աչքաթող անել, վոր այս նույն աղբյուրներն ամենևին չեն վրդովվում խաչակիրների գլխավոր ուժերի գործած անկարգություններից ու վոճրագործություններից և վոր այս պատճառով նման բնութագրումների միտումավորությունն անտարակուսելի յի: Բուրժուական պատմաբաններն ամբողջությամբ փոխ են առել աղբյուրների թըշնամանքը ղեպի խաչակիրները: Ըստ Լյուչերի այդ, այսպես կոչված, ժողովրդական խաչակրաց արշավանքը վոչ մի ընդհանուր բան չունի իսկական խաչակրաց արշավանքների հետ¹): Բրեյեն իսկական խաչակրաց արշավանք է անվանում միայն բարոնների արշավանքը²):

Հակառակ Արևմուտքի, բյուզանդացիները լավ եյին վերաբերվում Պետրոսին, իբրև անվստանգ և դյուրաթեք մարդու: «Պետրոսը, ասում է Աննա Կոմնինան,—այս մեծ ճանապարհորդությունը կատարեց բացառապես սուրբ գերեզմանին յերկրպագելու նպատակով, իսկ մյուսները—բարոններն ու առանձնապես Բոհեմուկները—իրենց հին ասելությունից ղեպի կայսրը³): Յերբ Պետրոսի մարդիկ ջարդվեցին թուրքերի ձեռքով, Պետրոսն ողնություն խնդրեց բյուզանդական կայսրից, պարտության ամբողջ մեղքը ցինիկաբար գցելով մասսաների վրա: «Այսպես է արդեն լատինացիների համառությունը,—ասաց Պետրոսը,—դժբախտության մեջ, մեղավորը նա չէ այլ նրանք, ովքեր չեյին լսում նրան, այն ավազակները, վորոնք իրենց ուզած ձևով եյին ցանկանում վարվել և վորոնք առհասարակ արժանի չեն սուրբ գերեզմանին յերկրպագելու»: («Լատինացիների համառությունը» խոսքերը, վոր հիշատակված են Աննա Կոմնինայի մոտ, ըստ իս, Պետրոսի խոսքերն են և վոչ թե Աննայի, ինչպես սովորաբար մեկնաբանում են:—Պ. Կ.): Գիլյոմ Տիրացին, պատմելով նույն իրադարձությունների մասին, Պետրոսին է վերագրում համապատասխան լատինական խոսքերը⁴): Սաչակիր գլխավոր գործի մեջ Պետրոսը մասսաների մեջ կատարում էր հրամանատարական

վերնախավի գործակալի դեր, մասսաների, վորոնք դժվարությամբ էյին հարմարվում կարգապահության: Նա «մինչև Յերուսաղեմը վերցնելը մնաց գործի մեջ և շատ բանով ոգտակար էր¹): «Ջրույց Անտիոքի մասին»-ում նա մշտապես յերևում է «տափուրների» հետ միասին, վորոնց մասին կխոսենք ստորև: Պետրոսը, իբրև թե, խորհուրդ ավեց այս տափուրներին խժոնել սպանված թուրքերի դիակները: «Ձեր վախկոտությունից դուք քաղցած էք մնում,—իբրև թե ասել է նա նրանց:—Վերցրեք այստեղ ընկած թուրքերի դիակները: Յեկած կամ աղած նրանք շատ համեղ կլինեն²): Անտիոքի պաշարման ժամանակ Պետրոսի դասալքության փորձ անելուց և նրան բռնելուց հետո նրա հետ շատ ներողամտաբար վարվեցին, բայց առանց վորևե հարգանքի: Պետրոսին ասացին, «Դու պետք է հավաքեյիր քո փորը և խոտ ուտեյիր, ինչպես անասուն: Ինչո՞ւ յես դու միշտ յերազում առատ սննդի մասին: Այդ չի սազում վնչ քո կուսակրոնության աստիճանին, վնչ էլ քո ստոր ծագմանը³):» Բայց խաչակիրների ֆեոդալական վերնախավը շահագրգռված չէր իր գործիքը վարկարեկելով, ուստի և խնայեց նրան: Յերկիմաստ ու տարակուսելի բնույթ է կրում Պետրոսի ղեսպանությունը թուրքական եմիր Կերբուգի մոտ: Միքանի աղբյուրներ (Փուլքերիոս Ալբերտ, Ռայմունդ) պատմում են, վոր Պետրոսն եմիրին հանձնել է առաջարկ՝ Անտիոքի հարցը լուծել մենամարտով: Արաբ պատմաբան Իբն Սալպուսը հաղորդում է ուրիշ վերսիա, թե Պետրոսը խնդրել է թույլ տալ քրիստոնյաներին կենդանի դուրս գալու քաղաքից: Ըստ յերևույթին, Պետրոսի միջոցով ինչ-վոր բանակցություններ են վարվել, վորոնք գաղտնի եյին պահվում շարքային խաչակիրներից, և նա ղեսպան է ընտրվել հենց այն պատճառով, վոր ոժտված էր մասսաների վստահությամբ: Յերբ Պետրոսը ղեկուցում էր իր ղեսպանության արդյունքների մասին, Գոտֆրիդ Բուլոնացին նրան մի կողմ տարավ և պատվեց, բաց թողնելով մնացած ամեն բան, միայն համառոտ հայ-

1) Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 232:

2) Bréhier, հիշ. աշխ., էջ 70:

3) Anna Comnena, RC, grecs, 1-ին հ., էջ 6:

4) Նույն տեղում, էջ 9:

1) Sigib. Gemblac., R, 13-րդ հ., էջ 261: Guilelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 58:

2) Chanson d'Antioche, 1-ին հ., էջ 31, 11, 1:

3) Hagenmeyer, Peter der Eremit, էջ 228 242; Hagenmeyer, Gesta, էջ 364; Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 220:

տնել, վոր հարկավոր ե պատրաստվել կովելու¹⁾: Պետրոսը գանձապահ նշանակվեց խաչակիրներեց գանձավող տասանորդի կեսի համար—այն կեսի, վոր հատկացված եր աղքատ քահանաների ու համայնիկների պահպանութեան համար: Այսպիսով, նրա ազդեցութեանը նույնիսկ տնտեսական հիմք ստացավ²⁾: Աննա կոմսինան նրան անվանում ե յեպիսկոպոս, վոր նմանապես վկայում ե նրա ունեցած մեծ նշանակութեան մասին³⁾: Այն հանգամանքը, վոր Պետրոս Անապատականի մասին տեղեկութեաններ չկան նրա՝ Յելրոպա վերադառնալուց հետո, բացատրվում ե նրանով, վոր առաջին խաչակրաց արշավանքի դաժան փորձից հետո, Պետրոսը վերջնականապես կորցրեց մասսաների վստահութեանը և այս պատճառով դարձավ անպետք: «Հետո շատերը նրան կեղծավոր եյին համարում» (Եկկեհարդ): Այնուամենայնիվ աղբյուրներում հիշատակվում ե Պետրոսի հայրենիք՝ պատվավոր մարզկանց շրջան վերադառնալու մասին⁴⁾:

9

1095 թիվն ամբերրի տարի յեր: «Յերաշտ ու սով և մահացութեան կային այն ժամանակ»⁵⁾: Մի խրոնիկա միամտորեն հիշատակում ե, թե «չնայած մեծ սով եր, գնացին Յերուսաղեմ»: Ըստ յերևույթին, խրոնիկոսը չէր ըմբռնում սովի ու արշավանքի կապի բնույթը: Իսկապես սովն արագացրեց մասսաների գնալը⁶⁾: Խաչակիրների ճանապարհվելու նկարագրութեանը մեղցուց ե տալիս գյուղացիական մասսայական տարագրութեան բուրբ տիպիկ գծերը: «Կարելի յե նկատել շատ նշանավոր յերևույթներ: Վորոշ չքավոր մարդիկ պայտած յեղներին ձիերի նման ծոում եյին յերկանիվ սայլերի և նրանց վրա կրում իրենց խղղ-

4) Guilelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 261:

2) Hegenmeyer հիշ. աշխ., էջ 249—252. Raimund Argil., RC, 3-րդ հ., էջ 278.

3) Anna Comnena, RC grecs, 1-ին հ., 62:

Eccehardus, 1096; Albericus mon. Trium. Fontium, R, 13-րդ հ., էջ 668:

4) Order, Vital., R, 12-րդ հ., էջ 585:

5) Breve chronicon Wormannorum, R, 14-րդ հ., էջ 786:

ճուկ ունեցվածքն ու իրենց յերեխաներին: Յերբ ճանապարհին վորեք քաղաք կամ դղյակ եր պատահում, յերեխաները հարցնում եյին.—սա չե՞ արդոք Յերուսաղեմը, ուր եմք գնում մենք»¹⁾: Խաչակիր խաչը ծառայում եր նրա համար, վորպեսզի «ավելի անվտանգ գնան»²⁾: «Չքավորների տնչանքն այնքան ուժեղ եր, վոր վոչ վոր չէր մտածում միջոցների պակասութեան մասին, իր տունը, խաղողի այգին կամ ցանքը կորցնելու մասին, և ամենալավ հողամասերն եթան եյին փաճառվում, կարծես թե մարդիկ նստած եյին մի ինչ-վոր սարսափելի բանտի մեջ, վորից հարկավոր եր շուտով ազատվել... Այն, ինչ թանգ եր մինչև արշավանքը, այժմ շատ եթան եր ծախվում: Ինչ-վոր հրաջք կատարվեց, բոլորը գնում եյին թանգ և վաճառում եթան: Թանգ գնով գնում եյին այն բոլորը, ինչ հարկավոր եր ճանապարհին, վորովհետև նրանք շտապում եյին. եթան եյին վաճառում, վորպեսզի միջոցներ ստանան արշավանքի համար»³⁾: Իաշտերը մնացին առանց սերմնացանի, աները՝ առանց բնակիչների, գնում եյին համարյա ամբողջ քաղաքներով: «Մարդիկ հեշտութեամբ կտրվում եյին սովորական միջավայրից, վերանում եր նախկին՝ հայրենիքի սերը: Միայն աստվածն եր աչքերի առջև: Ամեն բան, ինչ հավաքված եր ամբարներում ու մառաններում, թողնվում եր... Ամուսինները գնում եյին իրենց կանանց և ամբողջ ընտանիքի հետ, իրենց ամբողջ սեփականութեանը բարձում եյին սայլերին: Ճանապարհը նեղ եր նրանց համար: Յերկար շարքերով ձգվում եյին գումակները: Մարդիկ ասում եյին, թե 600 հազար մարդ ե գնացել, բայց իսկապես նրանք շատ ավելի եյին... Դեռ յերբեք մարզկանց այսպիսի հսկայական մասսա չէր յինթարկվել մի դեկավարութեան, կամ, վոր ավելի ճիշտ կլինի ասել, գնում եր առանց վորեք դեկավարութեան»⁴⁾: Խրոնիկաներում նշված ե շարժման տարեբախտութեանը, և հատկապես այս «շարժում» խոսքըն այստեղ հաճախ ե դործածվում: Ամբողջ աշխարհը ցնցվեց և փոխվեց⁵⁾: «Ուղղակի դարմանալի յեր, թե ինչպես այսպիսի մի

1) Guibert Novig., RC, 4-րդ հ., էջ 142:

2) Gesta Ambasiensium Dominorum, R, 12-րդ հ., էջ 505:

3) Guibert. Novig., էջ 140:

4) Guil. Malmesb., R, 13-րդ հ., էջ 6:

5) Eccehardus, էջ 104:

հսկայական մասսա աստիճանաբար և խաղաղ շարժվում եր յերու
կրի վրայով առանց վորևե արտաքին ներգործության: Բոլորը սի-
րում էյին միմյանց, և յեթե վորևե մեկը մի բան եր գտնում, վորն
իրեն չեր պատկանում, նա յերկար ժամանակ այդ պահում եր նրա
համար, ով վոր կորցրել եր այդ իրը¹⁾: «Լեզվով ու ազգությամբ
տարբեր մարդիկ սերտաձեցին մի ամբողջություն»²⁾: «Նրանք
զնում էյին, այսպես ասած՝ առանց գլխի»³⁾: «Վոչ մի թագավոր,
վոչ մի իշխան չկար այնտեղ: Բոլորի վրա թագավոր եր Քրիս-
տոս»⁴⁾: Բոլորն զգում էյին, վոր նախաձեռնությունը վերևից չի
գալիս, և սա միամտաբար բացատրում էյին նրանով, վոր «աստ-
ված անաչառ ե»⁵⁾: Աննա Կոմնինան նույնպես խիստ տպավորու-
թյուն ե ստացել այս մասսաների շարժումից, «բոլոր ճանապարհ-
ները լիքն էյին նրանցով: Ֆրանսիական զինվորներին հետևում
էյին անդեն բազմությունները՝ մեծաքանակ, ինչպես ավազը,
կամ ինչպես ասաղբերը, կանայք և յերեխաներ: Վորովհետև ամ-
բողջ Արևմուտքը, Ազրիատիկ ծովից արևմուտք աղբող բոլոր
բարբարոսները փոխադրվեցին Ասիա՝ իրենց հետ վերցնելով այն
ամենը, ինչ նրանք ունեյին»⁶⁾: Ինչպես բոլոր մասսայական շար-
ժումների մեջ, ամենաակտիվ ու մարտական տարրերը, վոր գերիշ-
խող դասակարգերն անվանում էյին ավազակներ և այլն, հանդես
յեկան առաջին պլանի վրա: «Գողերը, ծովահենները և ուրիշ
վոճբազործներ յերես զուրա յեկան»⁷⁾: Միշտ չե, վոր զնում
էյին նրանք, վորոնց ուզում էյին հեռացնել, և մասսան միշտ չե,
վոր բավականաչափ «կարգապահ» եր: Ուստի սկսվում ե քննա-
դատություն և ծաղր գերիշխող դասակարգի մի մասի կողմից.
«չաա խիստ եր զեզը»⁸⁾: «Ֆրանսիացիներին հեշտ եր համոզել

1) Radulf. Cogeshallensis, R, 13-րդ հ., էջ 217; Guil. Malmesb. նույն տեղում, էջ 7:

2) Eccehardus, էջ 93:

3) Guillelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 69:

4) Hugo Floriac., R, 12-րդ հ., էջ 364: Guil. Godellus, նույն տեղում, 10-րդ հ., էջ 672:

5) Vita B. Gaufridi, R, 14-րդ հ., էջ 348:

6) Anna Comnena, RC grece, 1-ին հ., էջ 4:

7) Order. Vital., R, 12-րդ հ., էջ 661:

8) Baldricus Dolensis, RC, 4-րդ հ., էջ 17:

թողնելու իրենց դաշտերը, վորովհետև միքանի տարի նրանց մոտ
մերթ պատերազմներ էյին լինում, մերթ սով, մերթ մահտարա-
ժամ... բայց համարյա ամբողջ գերմանական ժողովուրդը ծաղ-
րում եր ասպետների, գյուղացիների կանանց ու յերեխաների
այս բազմությունները, վոր իրենց աներևակայելի հիմարությամբ
լքում էյին վորոշակին, ձգտելով անորոշին: Լքում էյին հայրե-
նիքը, ձգտում էյին ավետյաց յերկիրը, թողնում էյին իրենց սե-
փականությունը, ձգտում էյին ուրիշի սեփականության»¹⁾: «Ան-
ժուժկալությունը թագավորում եր նրանց մեջ, կային թեթև
վարքի տեր շատ կանայք ու աղջիկներ, վորոնց հետ նրանք զը-
վարձանում էյին»²⁾: Բոլորը չե, վոր ասածու հետ գործ ունեյին:
Գնում էյին, վորպեսզի չբաժանվեն իրենց բարեկամներից, վոր-
պեսզի դավաճաններ չհամարվեն, կամ ուղղակի թեթևամտորեն,
կամ վորպեսզի հիմար դրության մեջ զնեն իրենց պարտատե-
րին»³⁾: «Մասսան շատ հեշտությամբ ճանապարհ ընկավ»⁴⁾: Հա-
վանաբար խաչակրաց արշավանքի ազդեցությունները, հաճախ էյին
նշում, վոր ճանապարհի միջոցների մասին չարժե առանձնապես
հոգ տանել, վորովհետև աստված իր մարտիկներին ամեն ան-
հրաժեշտ բան կտա»⁵⁾:

Շատ հետաքրքրական ե բուրժուական պատմագրության
վերաբերմունքը դեպի մասսաների, այսինքն՝ առաջին հերթին
գյուղացիության պրոբլեմը խաչակրաց արշավանքների մեջ:

Ձիբելն զգացել ե շարժման տարերայնությունն ու պոտեն-
ցիալ հեղափոխականությունը, բայց նա խիստ բացասաբար ե
վերաբերվել մասսայական շարժումներին և այս մոմենտն ոգ-
տագործել ե հակապրոլետարական հարձակումներէ համար:
«Նրանք պետք ե գնային, վորպեսզի սովից չմեռնեյին, ավելի
րավ ե ուղղակի թշնամու յերկիրը, վորովհետև միայն պատե-
րազմով նրանք կարող էյին կերակրվել: Նրանք ամենաչնչին

1) Eccehardus, 105, 111:

2) Albertus Aquensis, RC, 4-րդ հ., էջ 291:

3) Guillelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 43:

4) Bertholdus Constantiensis, Appendix, R, 11-րդ հ., էջ 684:

5) Hagenmeyer, Gesta, էջ 121; Epist. Symeonis, Hagenmeyer, Kreuzzugsbriefe, էջ 141:

չափով իսկ մտադրությունն չունենին միանալու իշխանական առաջնորդների կարգապահ բանակին... Նրանք իրենց համարում էին յերկնային ու յերկրային յերանության ուղիղ ճանապարհի վրա: Ուստի նրանք չեցին ուզում սպասել ազնվականներին, վորոնց ճնշման տակ նրանք հեծում էին մինչ այդ... Նրանք միանգամայն կտրվեցին իրենց հայրենիքի սեփական կարգերից, նույնիսկ ամենաբացահայտ կռիվ հայտարարեցին այդ կարգերին... Յետ չեմ ընդունում այն պնդումները, թե այս արշավանքներն ազատագրեցին Յեվրոպան և խաչակրաց արշավանքը (այսպիսինքն՝ ասպետական) — պրոլետարական թափթփուկներից, վորովհետև այս ջոկատների մեծ մասը կազմված էր վոչ թե չունեորների ամբոխից, այլ գյուղացիներից, վորոնք միայն շարժման ժամանակ կորցրին իրենց սեփականությունը կամ հրաժարվեցին նրանից: Նրանք կոտորվեցին իրենց բարոյական կացության պատճառով, այն ժամանակ, յերբ խաչակիրների գըլխավոր զորքը, թեև նրա մեջ պակաս չեցին վատ տարրերը, պահպանվեց կարգապահության շնորհիվ: Համենայն դեպս, այստեղ յերևում է, թե ինչպիսի դիվային ուժեր են թագնված մասսայի մեջ, վորոնք պատրաստ են դուրս պրծնելու ամեն մի ուժգին շարժման ժամանակ¹): Մեջ բերված քաղվածքում ամբողջովին բացվում է Ձիբելի դասակարգային դեմքը: Պրուսական յունկերության ներկայացուցիչը կներեր խաչակրաց արշավանքներին, յեթե նրանք Յեվրոպան ազատեցին պրոլետարական ամբոխից, բայց վոր նրանք անհնազանդության վորդի մտքերին գյուղացիության մեջ, խախտեցին հայրենական հիմքերի հենարանը, այդ վոչ մի կերպ չի կարելի ներք:

Բրեյենն նույնպես այս առթիվ խոսում է «բոլոր ժամանակաշրջաններում մասսայի ցուցաբերած վայրենության» մասին: Խաչակրաց շարժման մեջ տարբերանություն ու պոտենցիալ հեղափոխականություն զգացել է նաև Ո. Ա. Դորիաշ-Ռոժդեստովենսկայան: Բայց նա տարրինակ կերպով ինչ-վոր հակասություն է տեսնում մասսաների «ստեղծարար հուզմունքի» և սովի ու կարիքի վերաբերյալ լուրերի միջև: Չե՞ վոր կարիքը միշտ չէ, վոր հասցնում է կեղեքիչ կացության, այլև հանդիսանում է

¹) Siebel, հիշ. աշխ., էջ 237, 254:

հեղափոխական շարժումների մայրը, առանձնապես այն ժամանակ, յերբ գերիշխող դասակարգերի մեջ շփոթվածություն է նկատվում: Ավելի մոտ է ճշմարտության Ֆ. Ի. Ուսպենսկին. «Առաջին խաչակրաց արշավանքում առաջին պլանի վրա նախ հանդես է գալիս ժողովրդական շարժումը, նա գնում էր առջևից և, ամենայն հավանականությամբ, առաջացրեց բարձր դասակարգերի շարժումը¹): Պատմական իրականության հետ վոչինչ ընդհանուր չունի Շալանդոնի այն կարծիքը, թե զգացվեց Ադեմարի՝ Պյուելի յեպիսկոպոսի կարիքը, վորպեսզի արշավանքի մեջ «գրավվի» ամբոխը, — ամբոխ, վորին Շալանդոնը հավասարեցնում է հոտի հետ: Նույն Շալանդոնը բացատրում է միահամուռ խանդավառության առկայությունն արշավանքի սկզբում²): Բրեյեն գտնում է, վոր Ուերանոսի յելույթի հաջողությունն անսպասելի յեր³):

Խաչակիրների քանակի հարցը շատ էյական հարց է: Փհարկե, շատ հեշտ է ասել, ինչպես այդ անում է Շալանդոնը, թե այս քանակը չի կարելի վորոշել⁴): Բայց վորեք, գեթ մոտավոր գաղափար չունենալով այս քանակի մասին, առհասարակ չի կարելի ճիշտ գնահատություն տալ խաչակրաց արշավանքին: Ընդունելով, վոր աղբյուրների տված թվերը սովորաբար խիստ չափազանցված են, յես այնուամենայնիվ այն կարծիքին եմ, վոր այս քանակը բավական մեծ էր, հասնում էր հարյուր հազարների, և վոչ թե տասնյակ հազարների, ինչպես որինակ, վորձում է ապացուցել Ստեվենսոնը: Այս դեպքում յես ամենից առաջ հենվում եմ մասսայական արտագաղթի այն կոնկրետ նկարագրությունների վրա, վորոնց մի մասը տրված է վերև: Մի՞թե, որինակ, գնեքի հսկայական անկումը հետևանք կլիներ խաչակիրները աննշան մասի հեռացման, և այն էլ սովի տարիներին: Յեթե հաշվի առնենք, վոր խաչակիրների մեծ մասը Փրանսիացիներ էին և վոր Փրանսիական բնակչությունը, լեզա-

¹) Ֆ. Ի. Ուսպենսկի, հիշ. աշխ., էջ 12:

²) Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 39, 110, 186:

³) L. Bréhier, հիշ. աշխ., էջ 66:

⁴) Chalandon, հիշ. աշխ., էջ 112: Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 233: Prutz, հիշ. աշխ., էջ 94:

սերի հաշվումներով, 11-րդ դարում 8 միլիոնից ավելի չէր, ապա խաչակրաց արշավանքը հարկավոր է համարել բավական ուժեղ «արյունառություն»:

10

Բյուզանդական կայսեր քաղաքականությունը խաչակիրնե-
րի վերաբերմամբ գլխավորապես հետապնդում էր այս վտան-
գավոր հյուրերին կայսրության միջով անվնաս փոխադրելու
նպատակը: Այս մասին շատ պարզորոշ խոսում է Աննա Կոմնի-
նան. «Անցնողներին պետք է լավ ընդունել, նրանց համար
առատ ուտելիքներ և պաշարներ պատրաստել, բայց հարկավոր է
հետևել նրանց և թույլ չտալ ուրիշ կողմ թեքվելու»: Սաչակիր-
ների առաջնորդներին կայսրը հարուստ նվերներ ու ատրիճան-
ներ ավելց է սրա փոխարեն պահանջեց նրանցից յերգվել հա-
վատարմության համար: Կայսրն այն ժամանակ բացառապես
զբաղված էր խաչակիրներով, ընդվզում վերջիններիս առաջ-
նորդներն այնքան էլին վշտացնում նրան իրենց հարցերով ու
պահանջներով, վոր «խեղճ կայսրը, նրա դստեր տեղեկություն-
ներով,— ժամանակ չուներ ճաշելու¹⁾»: Սաչակիրների թշնամա-
կան արամադրությունը Բյուզանդիայի դեմ գլխավորապես բա-
ցատրվում է նրանով, վոր նրանք արդեն արշավանքի սկզբին
ի դեմս Բյուզանդիայի պետական ապարատի խոչընդոտ էլին
տեսնում հողեր գրավելու իրենց ձգտմանը, իսկ ի դեմս բյու-
զանդական իշխանություններին՝ անդամյութերի չարաշահու-
թյամբ զբաղվողների: «Cesta»-յի հեղինակը վրդովվում է, վոր
խաչակիրների առաջնորդները հավատարմության յերգում են
տվել կայսեր, և պատմում է այս առթիվ խաչակիրների մեջ
յեղած խոսակցությունների մասին («միթե առաջնորդները
մշտապես ծաղրի յեն յենթարկելու մեղ»), բացատրելով այս վեր-
ջիվերջի նրանով, վոր նրանք (առաջնորդները) ստիպված էլին
այդ անելու:

Սաչակիր զորքի մեջ գործում էլին դասակարգային խոր
հակասություններ: Նրա քաղցած, աղատատենչ մասսան հակա-
դրվում էր ասպետական վերնախավին, վորն Արևելքում վորո-

¹⁾ Anna Comnena, RC grees, 1-ին հ., էջ 61

նում էր նոր ֆեոդալական կալվածքներ: Մասսան այս վերնա-
խավի հետ կապված էր ֆեոդալական հասարակարգի համար վոչ
սովորական հասարակական կազմերով (ճորտական կախում), այլ
մի կողմից չքավորների յուրատեսակ ազատ միությամբ և, մյուս
կողմից, հարուստների, զինված ուխտավորների միությամբ: Յեղբ
մեծ բարոններից վորեւ մեկը իսկ էր վերցնում, ապա ավյալ
վայրի խաչ վերցրած բոլոր մարդիկ գալիս էլին նրա մոտ և
նրան ընտրում առաջնորդ, յերգվում էլին նրան, վոր աջակ-
ցություն ցույց տան ձանապարհին¹⁾»: Սաչակիրների վերնա-
խավերը ձգտում էլին մասսաների մարտունակ տարրերը դար-
ձնել իրենց վարձկանները և անջատվել մնացածներից, նրանց
թողնելով իրենց բախտին: Անտիքում նրանք առաջարկեցին,
վորպեսզի միջոցների կարիք զգացողները ծառայության մասին
իրենց սոտ²⁾: Շատ մարդիկ մեռան առաջնորդների անտարբեր
վերաբերմունքից: Արդեն Բալկանյան թերակղզով անցնելիս
տեղական բնակիչներն սպանում էլին «խնչդես վոչխարների՝
պառավ կանանց և հիվանդներին, վորոնք իրենց թուլության
վերաճառով հետ էլին մնում մյուսներից³⁾»: Այս հողի վրա Տարս
պատճառով հետ էլին մնում մյուսներից³⁾: Այս հողի վրա Տարս
քաղաքում կատարել ընդհարում տեղի ունեցավ խաչակիրներ
մասսայի և առաջնորդների միջև: «Մի անգամ զիջերը Բոնիմունդի
զորքից յեկան 300 հողի, և նրանք, Բալզուխի հրամանով, քա-
ղաք չթողնվեցին: Նրանք հողնել էլին յերկար ձանապարհից,
ուտելիքի պաշար չունեյին և շատ էլին խնդրում իրենց թողնել
մանկու քաղաք: Նրանց համար խնդրում էլին հասարակ մար-
դիկ, վորոնք դանվում էլին քաղաքում, լայց նրանց չթողեցին:
Բայց խոճալով նրանց, ժողովուրդը քաղաքի պատից կողովնե-
րով հաց իջեցրեց նրանց և տկերով՝ զինի... գիշերը թուրքերը
նրանց կոտորեցին... ժողովուրդը շատ ցավեց սրա համար և զեն-
քի զիմեց Բալզուխի և ուրիշ առաջնորդների դեմ, նրանց հա-
մարելով իրենց ընկերների մահվան պատճառ, վորովհետև պատ-
շաճ հյուրընկալութուն ցույց չտվին նրանց... Յեթև առաջնորդ-

¹⁾ Guilelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 45; Hagenmeyer, Gesta, էջ 29; Kugler, Geschichte der Kreuzzüge, Berlin, 1880, էջ 30:

²⁾ Hagenmeyer, Gesta, էջ 152, 385; Robertus Monachus, RC, 3-րդ հ., էջ 837:

³⁾ Raim. Argil., նույն տեղում, էջ 235:

ները չթագնվեցին աշտարակներում, ապա ժողովուրդը նրանցից վրեժ կրեձեր իր յեղբայրների մահվան համար... Միայն շողոքորթ և այս գրության մեջ հարկավոր ճառերով Բաղդոսինը հանգստացրեց ժողովրդին¹⁾»։ Այսպես կոչված «տաֆուրները», վորոնց մասին խոսում են աղբյուրները, չքավորների ինքնուրույն կազմակերպված շոկատներ էյին, և, թեև աղբյուրները բացահայտ արհամարհանքով ու հակակրանքով են վերաբերվում նրանց, նրանք բավական դեր խաղացին։ Նրանք յինթարկվում էյին միայն իրենց սեփական առաջնորդներին, զինված էյին նիզակներով, մահակներով, մուրճերով ու դանակներով։ «Զրույց Անտիոքի մասին»-ը պատմում է, վոր նրանք իրենց ծառայության համար իբրև վարձատրություն, իրավունք ստացան առաջինը գրոնելու Յերուսաղեմը²⁾։ «Տաֆուր» խոսքը, ըստ յերևույթին, արբերեն է, վոր արհամարհական նշանակություն ունի և նշանակում է չքավոր, չունեոր մարդ³⁾։ առաջնորդներն այս շոկատներին համարձակվում էյին մոտենալ միայն զինված։ «Զորքի մեջ կար նաև այնպիսի ժողովուրդ, վորը բոբիկ էր գնում, անդեն, անփող, միանգամայն գլլտված։ Նրանք գնում էյին բուրբի առաջից, կերակրվում էյին ինչով պատահեր... ժամանակ առ ժամանակ նրանք խուզարկում էյին իրենց ընկերներին, և, յեթե վորեև մեկի մոտ փող էյին գտնում, նրան ասում էյին, վոր նա զենք գնի իր համար և անցնի զինվածների կողմը⁴⁾»։ Իմիջի այլոց, 15-րդ դարի մի վավերագրում հիշատակվում է մի իսպանական ազնվական՝ Պեդրո Տաֆուր, վոր ցույց է տալիս այս անվան տարածված լինելն արաբական ազդեցություն ունեցող յերկրներում⁵⁾։

1) Guilelm, Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 144:

2) La conquete de Jérusalem, հրատ. Hippeau, Paris, 1868, էջ 81:

3) Li estoire de Jerusalem, էջ 624: La Chanson d'Antioche, 1-ին հ., էջ 135, 216, 219; 2-րդ հ., էջ 127, 128, 221, 254, 294, 370:

4) Guibert. Novig., RC, 4-րդ հ., էջ 242:

5) Արդի իսպաներենում տաֆուր, պորտուգալերենում՝ տաֆուր, նշանակում է խաղացող կամ խաբերա (Du Cange, Archive de l'Orient latin, 1-ին հ., էջ 283):

Մասան անվտանգությամբ էր լցված դեպի առաջնորդները։ Նրա մեջ շատ լուրեր էյին տարածվում վերջիններիս դավաճանության մասին¹⁾։ Շատ ճիշտ դիտողություն է արել Հագենմայերը։ «Cesta»-յի հեղինակն սկսած 1058—1099 թ. թ. ձմեռվանից այլևս վոչ մի գովասանական մակդիր չի գործածում առաջնորդների վերաբերմամբ, ըստ յերևույթին, փոխելով իր կարծիքը նրանց մասին²⁾։ Թվում է, թե այն հերեպեկոսներին, վորոնց դեմ խաչակիրների առաջնորդներն ուղևության են դիմում Ուրբանոս 2-րդին, պատկանում էյին վոչ այնքան սիրեական և ուրիշ հերձվածողները, վորքան խաչակիր զորքի ուղղիցիոն տարբերք³⁾։

Առաջնորդների ձգտումը՝ ավելի շուտ ամրանալու Սիրիայում, Մարրա քաղաքում հանգավ բացահայտ խռովության, վոր զուգորդվեց ամբոցի ավերման հետ։ «Ժողովուրդն սկսեց պահանջել, վոր առաջնորդներն արշավանքի գնան Յերուսաղեմ, վորովհետև այդ էր արշավանքի նպատակը։ Հակառակ գեպքում՝ մարտիկներից մեկին նրանք առաջնորդ կընտրեն⁴⁾»։ «Ժողովուրդն ըսկսեց վրդովվել, վորովհետև առաջնորդներն ամեն մի քաղաքի համար վեճեր են սկսում»։ «Թող նրանք սուրբ նիգակը տան ժողովրդին, և ժողովուրդը կգնա Յերուսաղեմ, և առաջնորդ կլինի ինքն աստված... «Սա ինչ բան է։ Անտիոքի համար վեճ, Մարրայի համար վեճ։ Միթե ասածու մեզ աված ամեն մի քաղաքի համար կլինեն առաջնորդների վեճեր և վտանգ ասածու զորքի համար։ Մենք այլևս թույլ չենք տա վիճելու Մարրա քաղաքի համար։ Կգնանք և կխորատակենք պարիսպները, և այն ժամանակ խաղաղություն կլինի առաջնորդների մեջ... Յեվ նույնիսկ թույլերն ու հիվանդները վեր կացան իրենց մահիճից և մոտեցան պարիսպներին, հենված անթացուպերի վրա, և խորատակեցին դրանք⁵⁾»։ Խոհեմ Ռայմունդ Տուլուզացին այս անցքը համարում

1) Guilelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 255:

2) Hagemeyer, Gesta. էջ 29:

3) Epist. Manasse, համ. Ramensis; Hagenmeyer, Kreuzzugsbriefe, էջ 176; համեմ. նույն տեղում, էջ 164:

4) Guilelm, Tyr. 279:

5) Raim. Argil., RC, 3-րդ հ., էջ 270:

եր «ասածու ցուցում» և հաշտվեց պարխուպների խորտակման հետ: Գաբբալ քաղաքի պաշարման ժամանակ «ժողովուրդը զժգոհ եր քաղաքի առաջ սպասելուց և ուղում եր ճանապարհը շարունակել, այս պատճառով նա չջանաց: Նույնիսկ Տուրուզի կոմսին մոտ կանգնած մարդիկ դիմամբ խուսափում էյին մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ կոմսի համար ճանճրալի չեր և նա շարունակեց արշավանքը»¹⁾: Պրովանսացիների ուղղիցիան ընդգեծ Ռահմունդի թեկնածության Յերուսաղեմի գահին — նույնպես նշան է, վոր մասսան չեր ուղում Սիրիայում հաստատել հայրենիքի կարգերը²⁾: Թվում է, վոր ապագա պատրիարք Արնուլֆին այս արամադրությունները դեմագոգիկ կերպով ոգտագործում եր իր անձնական նպատակների համար³⁾:

Խաչակիր զորքի միջի դասակարգային հակասություններն ավելի ու ավելի էյին սրվում և անդրադառնում խաչակիրների գիտակցության վրա: Անախոքի պաշարման ժամանակ զորքի մեջ տիրող սարսափելի սովից բոլորը միատեսակ չտուժեցին: Մեռնում էյին նրանք, ովքեր միջոցներ չունեյին մթերքներ գնելու հանար»: Յեթե խրոնիկաները պատմում են, թե Գոտֆրիդ Բուլյոնացին հակայական գին եր տալիս մի կտոր սեղախ մսի համար և վոր, բացի Ռոյմունդից, բոլոր առաջնորդները մուրացիկության մեջ էյին, ապա սա բացահայտորեն շտտագովական բնույթ ունի: Այս տարրերնակ բանակում գինյուրները վաճառում էյին նույնիսկ իրենց զենքը, և գտնվում էյին մարդիկ, վոր զենքը գնում էյին և զբանով իսկ, թերևս հնարավորություն ստանում սուրկացնելու ուրիշներին: Առանձնապես հանդուգն սպեկուլյանտներ կային պրովանսացիների մեջ, վորոնք գաղտնաբար ձիեր էյին սպանում միայն վաճառելու համար: Ինքը Ռոյմունդը միակն եր առաջնորդների մեջ, վոր ընդհանուր կարիքի ժամանակ հարբստացավ: Արաբական տեղեկություններով, Մարրայում չարաշա-

¹⁾ Guilelm. Tyr., 303:

²⁾ Raim. Argil., Էջ 301; Chalandon, հիշ. աշխ., Էջ 367:

³⁾ Raim. Argil., Էջ 302; Guilelm. Tyr., Էջ 46, 304—369:

հում էյին նույնիսկ ջրով¹⁾: Առաջնորդների մեջ անվերջանալի վեճեր էյին տեղի ունենում ապագա սերիական կարվածքների շուրջը: Մասնակիորեն (Տանկրեդը) նրանք անշատ բանակցություններ էյին վարում թյուրքերի հետ՝ վերջիններիս ներքաշելով իրենց յերկպառակությունների մեջ: Նրանց հոգեբանությունն առանձին ցայտունությամբ հանդես է դալիս Ստեֆան Բլուացու իր կնոջը գրած նամակում. «Թանկագինս, կայսրը միքանի անգամ խնդրել է ինձ, վորպեսզի մեր վորդիներից մեկին տանք նրա մոտ ծառայելու: Նա խոստանում է այնպիսի փայլուն դիրք ըստեղծել նրա համար, վոր նա մեզ չի նախանձի: Առհասարակ կայսեր նման մարդ այլևս չկա լուսնի տակ: Մեր բոլոր առաջնորդներին նա հարուստ նվերներ է պարգևում: Ասպետներին նվերներ է տալիս, չքավորներին՝ սնունդ... Նիկիա քաղաքի ավարից նա վոսկի, արծաթ, ակնեղեն, հագուստ ու ձիեր բաշխեց ասպետներին, ուտելիքի պաշարներ՝ ժողովրդին: Իսկ առաջնորդներին նա պատվիրեց նվերներ տալ իրենց սեփական դանձարանից... հավատացիլ թանկագինս, վոր հիմա յես յերկու անգամ ավելի վոսկի ու արծաթ ունեմ, քան այն ժամանակ, յերբ հեռացա քեզանից»¹⁾: Սա գրում է այն նույն Ստեֆան Բլուացին, վորը խայտառակ կերպով դասալիք դարձավ այն բարետես պատրվակով, թե պետք է բուժվի: Ակներե է, վոր նա բավականաչափ կողոպտել է և ցանկացել առևն վերագառնալ՝ Յերուսաղեմի նվաճումը թողնելով ուրիշներին²⁾: Դասալքությունն ու հուսալքումը խաչակիրների մեջ սկսվեցին դեռևս ճանապարհին: Արգեն Բարի նավահանգստում խաչակիրներից վոմանք վաճառեցին իրենց զենքը և վերագործան տուն: Դասալքությունն առանձնապես մեծ չափեր ընդունեց Անախոքի պաշարման ժամանակ և նրանից հետո: Հարկ յեղավ ծովային նավահանգիստներում առանձին պահակախմբեր նշանակել հասարակ ժողովրդի դասալքության դեմ կովելու համար: Ականավոր խաչակիրներին չէյին համարձակվում բռնել. «նրանց համար ճանապարհը բաց եր» (Ռազուլֆ

¹⁾ Hagenmeyer, Gesta, Էջ 135; Guilelm. Tyr., Էջ 146; Raim. Argil., Էջ 285; Alber. Aquensis, Էջ 412:

²⁾ Epist. Stephani, RC, Էջ 885, 888:

³⁾ Guilelm. Tyr., 1-ին հ., Էջ 210, Էջ Hagenmeyer, Gesta, Էջ 353; Chanson, d'Antioche, 1-ին հ., Էջ 126:

կանոնացին): Առանձնապես շատ ելին խոսում Վիլհելմ կարպենտարիոսի դասալքության մասին Պետրոս Անապատականի հետ և առաջին կոչված «լարագնացներին» մասին, վորոնք լարերով իջել ելին պաշարված Անտիոքի պարիսպներից: Իհարկե, այնպիսի մեծ անձնավորության դասալքությունը, վորպիսին Ստեֆան Բլուտացին է, ջանում ելին թագցնել: «Միթե կարելի չե խոսել դասալքության մասին, յերբ պատճառը հիվանդությունն էր»¹⁾:

Իրափանությունը, ազահությունն ու սանձարձակությունն ամենասարսափելի ձևերով հանգես յեկան խաչակիր զորքի մեջ: «Փրանկներն արարական վրաններում գանված կոնանց վոչ մի վատ բան չեյին անում, բացի նրանց փորի մեջ նիզակ խրելուց», — պատմում է Ֆուլքերիոս Շարտրացին: Հենց նա ել հայանում է, վոր խաչակիրները ձեղքում ելին սպանված թյուրքերի դիակները, վորպեսզի նրանց ստամոքսում գանեն նրանց կուլ տված արժեքավոր իրերը: Բողբի Իոլային նույնիսկ նշում է, ինչպես և «Cesta»-յի հեղինակը, վոր այս անում ելին նրանք, ովքեր ուզում ելին ավելի կարգին ապրել²⁾: «Յուրաքանչյուրը կողոպտում եր իր համար և չեր մտածում ընդհանուր շահերի մասին»³⁾: Հայասնի յե, թե ինչ սարսափներ և կրել խաչակիրների գրաված Յերուսաղեմը:

Այս փաստերի ֆոնի վրա ծիծաղելի յե թվում Բողբի Իոլացու փորձը խոսելու խաչակիր զորքի որինակելի բարոյականության մասին: «Բողբն ապրում ելին պարզ և վողջամիտ, և ձամբարը բարոյական դաստիարակության զպրոց եր... վորովհետև չկա ավելի ոգտակար բան մարդու համար, քան կարգապահությունը»⁴⁾: Իսկ իրականում դեթ ամենատարակա կարգապահության համար հարկ եր լինում կիրառել այնպիսի հուսահատական միջոց, ինչպես սուրբ նիզակի գյուտի բեմադրումը: Կլեյնը մանրամասն վերլուծել է այս լավ կազմակերպված խաչակիրության ամբողջ ընթացքը, վորտեղ վոչ-անկարևոր դեր է խաղացել ինքը Ռայմունդ Արգիլացին, վորը դեռ հանդգնություն

ունի այս խաչակիրության վերաբերյալ իր պատմածը վերջացնելու հետևյալ պատժտիկ խոսքերով. «Աղերսում եմ բոլորին հավատալու ինձ, վոր այս բոլորն այսպես տեղի ունեցավ: Յեթե յես վորեք բան սխալ հաղորդեցի, ապա թող աստված ինձ ուղարկի դժոխքի բոլոր տանջանքները և ինձ ջնջի կյանքի գրքից: Թեև յես քիչ բան գիտեմ, բայց յես գիտեմ, վոր քանի վոր ինձ կարգել են սուրբ աստիճանի մարդ, ապա յես պետք է լսեմ աստծուն և չըխաբեմ»: Իժվար է յենթադրել, վոր Ռայմունդ Տուրուզացին ել իրագրել չլիներ իր կապելլանի ղեկավարած գործին¹⁾:

12

Միրիայում, Յերուսաղեմի թագավորության մեջ, Յեղեսիայի, Անտիոքի ու Տրիպոլիի կոմսություններում նոր ստեղծված Փրանսիական գաղութներում գրությունը շատ ծանր եր: «Ավետյաց յերկրի բնակիչներն ամենորոյա տանջանքներ են ապրում. անշատված իրենց հարազատներից, բավականաչափ միջոցներից զուրկ՝ նըրանք յենթարկվում են հարձակումների, մշտական յերկյուղի մեջ են նենդ բարբարոսներից, անընդհատ պատերազմներ են վարում պարսիկների ու յեգիպտացիների դեմ» (Եկկեսար¹⁾: Տեղական պարսիկները գաղութարարներին ատում եր և առիթի յեր ըսպատում, վորպեսզի վնասի նրանց: Յեվրոպացիք գերելոսող դասակարգ ելին կազմում իբրև հողագործներ, առևտրականներ կամ պրոֆեսիոնալ ղինվորներ: Իսկ աշխատավորական մասսաներն արարներն ելին և սիրիացիք, վորոնք մասնակիորեն իջեցված և հասցված ելին ստրուկների գրության: Նրանք հրաժարվում ելին դաշտերը մշակելուց և քաղցը նախընտրում ելին գաղութարարների համար աշխատելուց:

Յերկար ժամանակ խաչակիրներին վոչ միայն անհրաժեշտ ոգնություն չեր գալիս Յեվրոպայից, այլև նույնիսկ այն խաչակիրները, վորոնք ապրում ելին Միրիայում, մտածում ելին հայրենիք վերադառնալու մասին: Հարկ յեղավ առանձին որենք հըրատարակելու, վորի համաձայն մի տարուց ավելի բացակայած մարդիկ կորցնում ելին իրենց հողային տիրապետության իրա-

¹⁾ Radulf. Cad; RC, 3-րդ հ., էջ 650:

²⁾ Fulch. Carnot., նույն տեղում, էջ 359, 360. Hagenmeyer, Gesta, էջ 156; Baldricus Dolensis, RC, 4-րդ հ., էջ 87:

³⁾ Raim. Argil., RC, 3-րդ հ., էջ 242:

⁴⁾ Baldricus, Dolensis, էջ 95:

¹⁾ Raim. Argil., RC, 3-րդ հ., էջ 275:

²⁾ Eccehardus, էջ 309:

վունքը: Ինքը Գոտֆրիդ Բուլյոնացին միտք ունեւր վերադառնալու տուն¹): Յերուսաղեմի թագավորը ղժվարությամբ կարողացավ միջոցներ հավաքել շատ փոքրաթիվ, մասամբ թյուրքերից կազմված զորքի բոճիկը վճարելու համար: Նա խնդրեց պատրիարքին յեկեղեցական յեկամուտներից վորոշ միջոցներ տալ իրեն, բայց քիչ բան ստացավ, և Յերուսաղեմի ասպետությունը հայհոյում եր պատրիարքին, վոր նա «խժուել ե հավատացյալների անսահման նվերները»: Հարկ յեղավ հատուկ հարձակումների ձեռնարկելու արարական քարավանների վրա, վորպեսզի անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք բերվեն, վորովհետև առանց սրա ասպետները կհրաժարվէին Յերուսաղեմում մնալուց և «սրբազան վայրերը» պաշտպանելուց: Անտիոքի իշխանության ասպետների մի մասն ուղղակի ծառայության մտավ բյուզանդացիների մոտ: Թագավորի իշխանությունն աննշան եր վաստայների նկատմամբ²): Աղքատացած ու հուսալքված շատ խաչակիրների վերագարձը, իհարկե, չեր նպաստում նոր արտագաղթողների գալուստ: Միայն 1101 թ. Միրիայում յերևացին Փրանսիացիների, լոմբարդների ու գերմանացիների նոր ջոկատներ: Բնորոշ ե, վոր Միրանում պատարենյան տարրերը տրամադրված էին արշավանքի դեմ³): Շատ տարագիրներ Միրիայում մնալը համարում էին ժամանակավոր: Որինակ, 12-րդ դ. մի վավերագրից մենք իմանում ենք, վոր Շալոնից (Մաունի վրա) վոմն կոչակար Կոնստանտին գնացել ե Յերուսաղեմ, յերբ ուզել են ստիպել նրան հարկեր տալու, վորոնցից առաջ նա ազատված եր... Յեվ յերբ Շալոնի յեպիսկոպոսն ինքը գալիս ե Յերուսաղեմ, Կոնստանտինը նրա միջոցով ազատվում ե այդ հարկերից և վերադառնում տուն:

Իտալական առևտրական քաղաքներն սգտագործում էին սիրիական իշխանների ծանր գրությունը, վորպեսզի նրանց յենթարկեն իրենց շահագործմանը, ընդվորում, իհարկե, բանն

¹) Orderic. Vital.; Guilelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 393:

²) Alber. Aquensis, RC, 4-րդ հ., էջ 545, 693:

³) Eccehardus, էջ 223: Landulfus de S. Paulo, Historia Mediolanensis, MG SS, 8-րդ հ., էջ 22; համ. L. Bréhier, հիշ. աշխ., էջ 82—97: Prutz, հիշ. աշխ., էջ 307—382: Sybel, հիշ. աշխ., էջ 521—531; Riant, inventaire ann. 1153:

առանց ընդհարման չի վերջանում: Արդեն 1099 թ. մայիսին Ռոդոս կղզու մոտ ճակատամարտ տեղի ունեցավ վենետիկցիների ու պիզացիների միջև: Ճենովացիք խոշոր արտոնություններ ձեռք բերեցին Բոեմունդից: Սաչակիր պետությունների իշխանները սիրիական համարյա վոչ մի ծովափնյա քաղաք չգրավեցին առանց իտալական նավատորմիղների աջակցության, ընդվորում մեծ մասամբ զբանք ձեռնովացիներ էյին, առանձին զեպեքրում, առանձնապես Տիրոս կարևոր քաղաքը նվաճելիս՝ վենետիկցիք¹): Ճենովացիք նույնիսկ կարողացան իրենցից կախման մեջ դնել հարավային Փրանսիական քաղաքները, վորոնք առևտրական կապեր ունեյին Արևելքի հետ: Իտալացիք հաց էյին ներմուծում սիրիական աղքատ պետությունները: Հացի ներմուծումն ազատված եր ամեն տեսակ մաքսից վոչ միայն քրիստոնյա, այլև արաբ վաճառականների համար: Վենետիկցիք Յերուսաղեմի թագավորի վրին փաթաթեցին մի ստրկակտն առևտրական պայմանագիր (1124 թ.), վորով նրանք վոչ միայն կատարյալ եքստերիտորիալ իրավունք ձեռք բերին իրենց առևտրական բնակավայրերի համար, այլև առևտրի այնպիսի ազատություն, «ինչպես ըուն վենետիկում»: Նրանք ստիպեցին այս պայմանագիրն ըստորագրելու Յերուսաղեմի թագավորության ամենից ազդեցիկ բարոններին, և վերջիններս պետք ե խոստանային ապագայում ճանաչելու միայն այնպիսի թագավորի, վորը կհաստատի այս պայմանագիրը²): Յեվ այսպես, խոսելով Պրուսցի խոսքերով «առաջին խաչակրաց արշավանքի հարուցած հսկայական հույսերից վոչ մեկը չիրականացավ և ուղղակի հակառակ այն գեղազարդված տեղեկությունների, վոր յեկեղեցին տարածում եր, հավատացիալներից թագցներով տխուր իրականությունը, Պաղեստինի քրիստոնյա պետությունները չափազանց խղճուկ կացության մեջ էյին»³):

Ռիանը խաչակրաց արշավանքները բնորոշել ե իբրև կրոնական պատերազմներ, վոր քարոզում եր յեկեղեցին, վորը մղե-

¹) Röhricht, հիշ. աշխ., էջ 212; Schaubé, հիշ. աշխ., էջ 123—133; Heyd, հիշ. աշխ., 1-ին հ., էջ 147—161, 200—204:

²) Fulcher. Carnot., RC, 3-րդ հ., էջ 445; Guilelm. Tyr., RC, 1-ին հ., էջ 550:

³) Prutz, հիշ. աշխ., էջ 91:

լու կոչ եր անում նա, յեկեղեցական արտոնություններ խոստա-
նալով, վոր մղում էջին շատ թե քիչ ինտերնացիոնալ բանակ-
ները, և վորոնք ուղղակի, թե անուղղակի հետապնդում էջին
սուրբ վայրերի նվաճման նպատակը¹⁾: Այս բնորոշումը զուտ ձե-
վական է և նվազագույն չափով իսկ չի ընդգրկում խաչակրաց
արշավանքների եյությունը: Առաջին խաչակրաց արշավանքի
ուսումնասիրության հիման վրա մենք կարող ենք այս բնորոշ-
մանը հակադրել մի ուրիշ բնորոշում:

Առաջին խաչակրաց արշավանքն առաջացավ վորպես արդ-
յունք ֆրանսիական գյուղացիության մասսայական փախուստի
և ասպետների յերկպառակությունների: Կլյունիական կաղմա-
կերպությամբ միացած ֆրանսիական ֆեոդալների վերնախավերը,
ցանկանալով անվտանգ դարձնել իրենց կալվածքները, այս շար-
ժումն ուղղեցին դեպի Արևելք, մասսաներին իրենց յենթարկելու
համար ոգտագործելով քարոզիչներ, ինչպես Պետրոս Անապատա-
կանը, և արշավանքին առաջնորդներ տալով հանձին նեղ պայ-
մանների մեջ գտնվող առանձին սենյորներին: Խաչակիր զորքի
մեջ շարունակում էջին զործել դասակարգային սուր հակասու-
թյուններ: Խաչակիրների հակայական մասսաներ կոտորվեցին
ճանապարհին կամ կովի մեջ վոչ առանց առաջնորդների մեղքի,
նրանց աննշան մասը Սիրիայում ձեռք բերեց գոյության համե-
մատաբար լավ պայմաններ տեղական բնակչության ստրկաց-
ման միջոցով:

Իհարկե, միայն առաջին խաչակրաց արշավանքի ուսում-
նասիրությունը չի կարող հիմք տալ խաչակրաց արշավանքնե-
րի մասին յեղրակայություններ անելու առհասարակ: Բայց ար-
դեն այս ուսումնասիրությունը տարակույս է հարուցում, թե
արդյոք խաչակրաց արշավանքներն առհասարակ միասնական
պատմական յերևույթ են իրենց բնությամբ: Խաչակրաց արշա-
վանքների հետ կապված առանձին տեսակի գրականության գո-
յությունը հաղիվ թե կարողանա բավականաչափ հիմք ծառայել
այս հարցին գրական պատասխան տալու համար: Առաջին խա-
չակրաց արշավանքի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս մեր-

Յելու խաչակրաց արշավանքների վերաբերյալ մի քանի թեորիա-
ներ: Առաջին թեորիան մենք կարող ենք արտահայտել Ստե-
վենսոնի խոսքերով. «Խաչակրաց արշավանքները յերկրորդ
փուլն են քրիստոնեյության ու իսլամի, Ասիայի ու Յեվրոպա-
յի դարավոր և դեռևս չավարտված պատերազմում, վորն սկսվել
է այն ժամանակ, յերբ արաբական խիզախ ցեղերը Սիրիայի ու
Աֆրիկայի վրայով խուժեցին Իսպանիա: Ուստի այս շարժման
աղբյուրը վոչ թե քրիստոնեյական պարտքի բարձր գիտակցու-
թյունն է, այլ մուսուլմանների հարձակումն Արևմտյան Յեվ-
րոպայի վրա¹⁾»: Անգլիական բուրժուական գիտության ներ-
կայացուցչի այս կարծիքին համամիտ է ողոս բուրժական պատ-
մաբան Ֆ. Ի. Ուսպենսկին, վորի տեսակետով խաչակրաց արշա-
վանքները հանդիսանում են «Յեվրոպայում ու Ասիայում մինչև
այժմ ել գերիշխանությունը բաժանող յերկու աշխարհների բաշ-
խման մի եպիզոդ և ներածական գլուխ արևելյան հարցի պատ-
ժության մեջ, վորի լուծման մեջ Ռուսաստանին վիճակված է
գործոն մասնակցություն ունենալու»: Իրականում առաջին խա-
չակրաց արշավանքը բնավ հետևանք չէր մուսուլմանական վտան-
գի: Ո. Ա. Դոբրաշ-Ռոժդեստովենսկայան խաչակրաց արշավանք-
քները համարում է «հակայական չափերով ուխտագնացություն,
վորն ընդարձակեց այն հեղեղատների հունը, վորոնք 11-րդ դա-
րից շատ առաջ գլորվում էջին դեպի Արևելք»: Այս բնորոշումը
զուտ ձեական է (խաչակիրներն իրենց անվանում էջին ուխտա-
վորներ), իդեալիստական, վորը կոնսական շարժառիթները հա-
մարում է վճռական, վորպիսի հանգամանքը բացահայտորեն
հակասում է իրականության: Լյուշերն եկեղեցիկորեն ընդունում
է բաղմատեսակ ֆակտորներ. ուխտագնացություն, ասպետական
արշավանքներ յեկեղեցու ղեկավարությամբ, արտագաղթի ան-
հրաժեշտություն, կողպտման հակումներ, ժողովրդական հու-
զումունքներ, առևտրական շահեր և պապին է վերագրում խա-
չակրաց արշավանքի հաջող նախագիծը, վորը բավարարեց բոլոր
դասակարգերի ցանկությունը¹⁾: Այստեղ արդի բուրժուակաների
վերդասակարգային պետության թեորիաները բացահայտ կեր-
պով փոխադրվում են հեռավոր անցյալը: Լամպրեխալը գտնում

1) Stevenson, հիշ. աշխ., էջ 265:

2) Luchaire, հիշ. աշխ., էջ 229:

1) Riant, inventaire critique des lettres des croisades,
Archive de l'Orient latin, Paris, 1888:

ե, վոր խաչակրաց արշավանքները յուրատեսակ արտագաղթ էյին¹⁾: Այս բացատրությունը գոեհիլ-տեսեսական է, վոր չի հայտարարում այս արտագաղթի դասակարգային արմատները:

Ուշակրաց արշավանքներին հաճախ առաջագիմական դեր են վերագրել: Գաստոն Պարին գտնում էր, վոր ամբողջ ապստամբության գնալուց հետո Փրանսիայում, իբրև իշխանության ներկայացուցիչներ, մնացին միայն ծերերն ու չքավորները, կամ վախկոտ բարոնները և վոր ժողովուրդն այս բանն անձնապես ոգտագործեց զանազան ֆեոդալական պարհակներից ազատվելու համար²⁾: Փրակը գտնում է, վոր խաչակրաց արշավանքները սեփականության մոբիլիզացիայի և ֆեոդալական դասակարգի շարքերում առաջացած ամայացումների հետևանքով գյուրացրին ճանապարհը դեպի կոմունալ շարժումը³⁾: Ո. Ա. Գոբիաշ-Ռոֆ-դեստվենսկայան այս դերը տեսնում է նրանում, վոր ցածր կոչման տեր շատ մարդիկ, վոր մասնակցել էյին Սիրիայի նվաճմանը, բարձրացան մինչև ասպետների կոչման, լայն ձեղք բացելով ֆեոդալական որենքի պատնեշի մեջ: Իսկապես առաջին խաչակրաց արշավանքը խոր պահպանողական ազդեցություն գործեց Յեվրոպայի հասարակական կարգերի վրա: Հեռացան գյուղացիության ու ասպետության ամենաանհանգիստ տարրերը, հեռացավ գյուղացիական ու ասպետության սպառնալիքը, հեռացավ գյուղացիական ապստամբությունների սպառնալիքը, վորոնք այն ժամանակ վտանգավոր էյին մանավանդ այն պատճառով, վոր ասպետության մեծ մասի անապահովությունը թուլացրեց գերիշխող դասակարգին: Այսպիսով, խաչակրաց արշավանքը լավագույն հնարավորություն ստեղծեց կոնսոլիդացիայի և կենտրոնացման յենթարկելու ֆեոդալական Փրանսիան:

Յեթե խաչակրաց արշավանքները մասսայական շարժում էյին, իսկ նրանք անտարակույս այդպիսին էյին, ապա այս հանգամանքը պետք է ստիպի մեզ ավելի շատ ուշադրություն դարձնելու այն աղբյուրներին, վորոնք գտնվում են ժողովրդական ավանդությունների ազդեցության տակ, ինչպես, որինտիկ, առա-

ջին հերթին Գիլյոմ Տիրացուն: Չիբեյը, վոր խաչակրաց արշավանքներին մոտեցել է գերազանցապես իբրև պապի և իշխանների գործի, իբրև ռազմա-դիվանագիտական պատմության մի իրադարձության, թերազնատում էր այս աղբյուրները: Կուգլեբը, Կլեյնը, Հագենմայերը և ուրիշներն սկսեցին վերանայել Չիբեյի տեսակետներն առանձին աղբյուրների վերաբերմամբ: Բայց այս վերանայումն սկզբունքային չէր, ուստի և անբավարար չափով վճռական:

Մանրամասն ուսումնասիրել մյուս խաչակրաց արշավանքները Յեվրոպայի ընդհանուր պատմության շրջանակներում, սրա հիման վրա վորոշել առանձին արշավանքների փաստական դերը ֆեոդալական Յեվրոպայի զարգացման մեջ, դասակարգային տեսակետից քննադատորեն վերլուծել խաչակրաց արշավանքների պատմագրությունները և վերանայել աղբյուրների գոյություն ունեցող գնահատությունը—սրանք են մարքսիստ պատմաբանի խնդիրները խաչակրաց արշավանքների բնագավառում:

Աղբյուրների կրճատ նշանակությունը

- R—Recueil des Historiens des Gaules et de la France.
- RC—Recueil des Historiens des Croisades.
- RC grecs —Recueil des Historiens Croisades, grecs.
- RC arm.— " " " arméniens
- RC orient.— " " " orientaux
- Muratorì—Muratori, Rerum italicarum scriptoris.
- Migne, P. L.—Migne, Patrologiae latinae cursus completus.
- MG SS—Monumenta Germaniae Histrica, Scriptores.

1) Lamprecht, հիշ. աշխ., էջ 119:

2) G. Paris, La chanson d'Antioche, 6:

3) Flach, հիշ. աշխ., 2-րդ հ., էջ 399:

« Ազգային գրադարան

NL0409963

